Het Manhuisfonds van Rossum

1567 - 2017

Ester Vink

Het Manhuisfonds van Rossum

1567 - 2017

Ester Vink

Afbeelding op de omslag: gedeelte van de kaart van Rossum (licht bewerkt) door een onbekende maker uit het begin van de negentiende eeuw.
Gelders Archief, uit het archief van de familie Van Randwijck.

Het Manhuisfonds van Rossum

Tekst: Ester Vink
Grafische vormgeving: Erik Vos - Foxy Design - Zaltbommel

© 2017 Stichting Manhuisfonds Rossum

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de stichting.

Getracht is de rechthebbende van de afbeeldingen te achterhalen. Zij die menen alsnog aanspraak te kunnen maken op zekere rechten, kunnen contact opnemen met de stichting.

Inhoud

Inleiding 7

I De stichtingsbrief 8

II Liefdadigheid van de Van Randwijcks tot de Franse Tijd 19

III De Bataafs-Franse tijd 25

IV Het Manhuis vanaf de Franse tijd, vóór de grote hervormingen van de negentiende eeuw 27

V Grote veranderingen rond 1850 31

VI Het Manhuisfonds van Rossum na 1856 40

VII Het Manhuisfonds van Rossum in de twintigste eeuw 42

Bijlage 56

Noten 57

Het dorp Rossum op de kaart van M.J. de Man uit 1800. Het noorden is op deze kaart beneden. Duidelijk te zien is dat de Waaldijk in Rossum overgaat in de Maasdijk. Daar komt de Slotselaan op uit. Die liep toe nog niet langs het Slot Rossum. Op het landgoed van de Van Randwijcks stond de woning van de rentmeester, geen adellijk woonhuis.
Nationaal Archief Den Haag

Inleiding

Het Manhuisfonds? Bij de meeste inwoners van de Bommelerwaard roept de term slechts vraagtekens op. Toch gaat het om een eerbiedwaardige instelling die viereneenhalve eeuw geleden is ontstaan dankzij Johan van Rossum. Het fonds heeft voor de dorpen Rossum, Hurwenen, Poederoijen en Aalst veel betekend. En nog steeds betekent het veel. Vandaag de dag zijn er twee manhuisfondsen, het Manhuisfonds van de voormalige gemeente Rossum en het Manhuysfonds van de eveneens voormalige gemeente Poederoijen. Tot 1856 was er één fonds, dat tot ongeveer 1816 als het 'Manhuis' werd aangeduid en vervolgens de naam 'Manhuisfonds' kreeg.
Het fonds heeft financieel goede en mindere jaren gekend, het maakte perioden mee van eendracht en geruzie, het kwam meerdere keren onder vuur te liggen van de autoriteiten. Maar het bleef bestaan, in tegenstelling tot veel andere fundaties uit dezelfde periode. Waar het voor was gesticht bleef het werkterrein van het fonds: het bood en biedt ondersteuning aan behoeftigen. Waren dat in de beginjaren vier oude mannen die zichzelf niet konden bedruipen, in de loop van de tijd werd de definitie van behoeftig steeds ruimer. Zeker na de komst van de moderne welvaartsstaat was er geen echte diepe, schrijnende armoede meer. Het fonds richtte zich in toenemende mate op het ondersteunen van een bont geheel aan verenigingen en organisaties die een maatschappelijke bijdrage leveren.

Familienaam
In de geschiedenis van de beide manhuisfondsen neemt het oude geslacht Van Randwijck een prominente plaats in, zo wordt uit dit boek duidelijk. De naam van dit geslacht, die nu ruim anderhalve eeuw 'Van Randwijck' luidt, is niet altijd op die manier geschreven. Nadat de spelling van de Nederlandse taal in de negentiende eeuw ingrijpend veranderde, werd de naam 'Van Randwyck' in officiële registraties opgenomen als 'Van Randwijck', met een lange 'ij' dus. Zo vinden we het geslacht vermeld in het *Nederland's Adelsboek* en in de registers van de burgerlijke stand.
De leden van de baronale tak van de familie (d.i. de familietak die voortkwam uit F.S.C. van Randwijck, zie onder) zijn het daar echter niet mee eens. Zij blijven voor zichzelf vasthouden aan de aloude schrijfwijze 'Van Randwyck' met een 'y'. In het boek wordt de moderne officiële schrijfwijze aangehouden, behalve wanneer het om Carel baron van Randwyck gaat. Deze kon als enige van de familie de correcte familienaam in zijn Nederlandse paspoort laten vermelden.

I De stichtingsbrief

Aan de wieg van het Manhuisfonds staat een stichting van Johan van Rossum (circa 1485-1568), de broer van de roemruchte veldheer Maarten van Rossum (circa 1478-1555) en heer van Rossum, Poederoijen en Meinerswijk. Johan van Rossum staat bekend als de bouwheer van het naar hem genoemde huis aan het Kerkplein in Zaltbommel. Met de bouw van dat pand zou in 1524 zijn begonnen, kort nadat het kasteel van Rossum door strijdbare inwoners van 's-Hertogenbosch in brand was gestoken als episode in het langdurige conflict tussen de hertog van Gelre en keizer Karel V. Zijn broer Maarten liet later, eveneens in Zaltbommel, een fraai huis bouwen, het Maarten van Rossumhuis, thans bekend als het 'Stadskasteel'. Hij bezat in de Bommelerwaard ook het kasteel van Poederoijen, dat in 1508 door de Bosschenaren is verwoest, in het kader van hetzelfde conflict tussen Gelre en het Bourgondisch-Habsburgse Rijk. Maarten van Rossum liet het tien jaar later herbouwen.[1] Het kasteel te Rossum zou ook zijn hersteld, maar lang bleef het niet intact.[2]

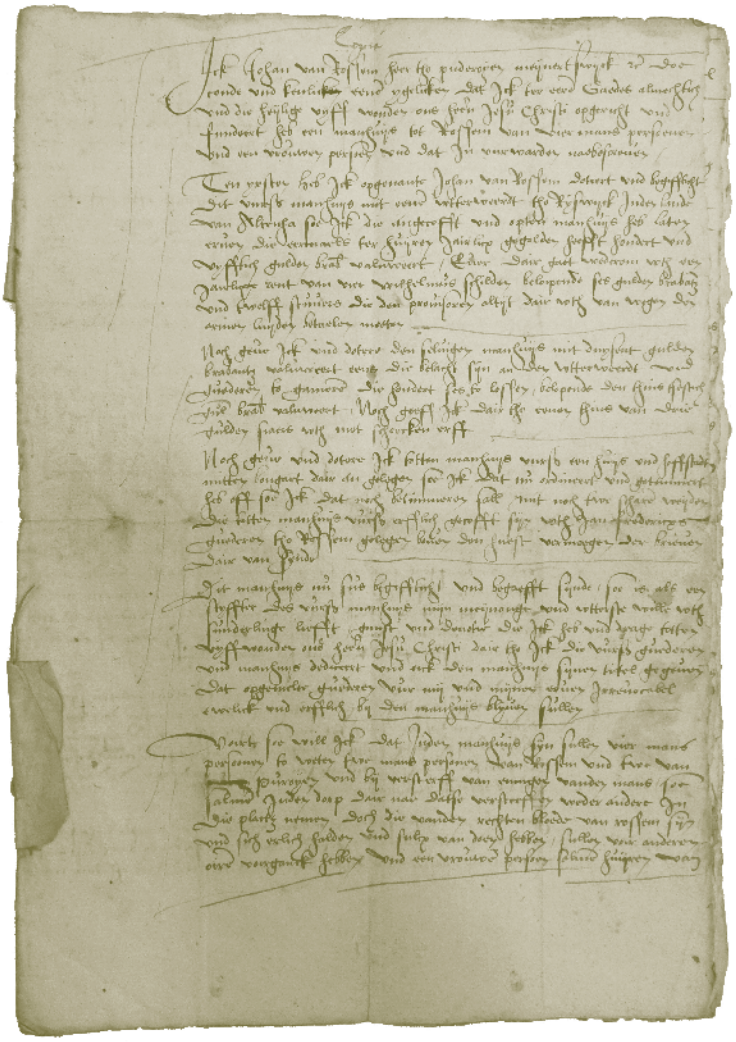

1a **Kopieën van de stichtingsbrief uit 1567, aanwezig in het Archief van het Manhuisfonds te Rossum (Gelders Archief 0334, 1).** Foto's auteur

Bepalingen

Het legaat dat Johan van Rossum liet opstellen in 1567, kort voor zijn dood dus, wordt altijd aangeduid als de 'stichtingsbrief' van het Manhuis. De term 'stichtingsbrief' moet niet worden opgevat als zou het Manhuis in 1567 zijn opgericht. Het bestond toen namelijk al, zo blijkt uit een aantal documenten van vóór 1567. Toen had Johan van Rossum dat huis al voorzien van inkomsten in de vorm van pachten en renten, zoals destijds gebruikelijk. In 1565 schonk Johan van Rossum, heer van Poederoijen en Meinerswijk, een uiterwaard bij Rijswijk aan het door hem gestichte Manhuis te Rossum.[3] Op 15 mei 1566 werd een akte uitgevaardigd door de schepenbank van Driel, die in beschadigde vorm bewaard is. Daaruit blijkt dat de stichting van Johan van Rossum in dat jaar volop functioneerde. Voor de schepenen van Driel liet Johan van Rossum de benoeming van twee provisoren bevestigen, namelijk zijn naamgenoot (en buitenechtelijk familielid?) deken Johan van Rossum en een zekere Egen Henrickssz. Zij moesten de goederen en renten beheren van het Manhuis te Rossum dat Johan van Rossum 'nu opgericht und gesticht heeft'. Deze moesten aan de 'armen luyden' die in het Manhuis woonden ten goede komen.[4]

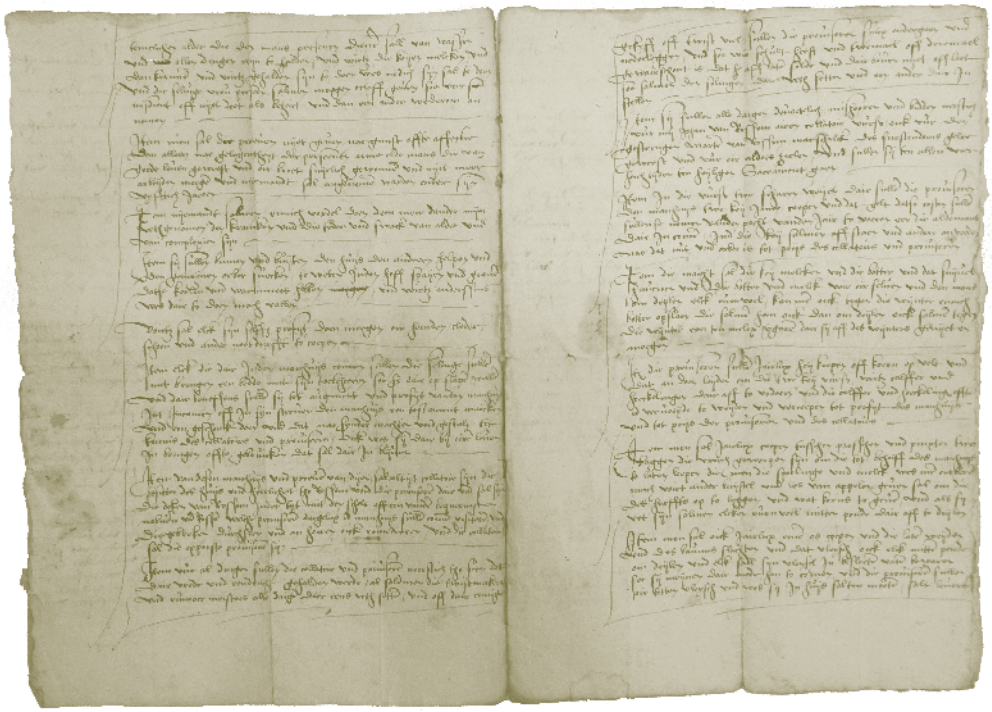

1b Kopieën van de stichtingsbrief uit 1567, aanwezig in het Archief van het Manhuisfonds te Rossum (Gelders Archief 0334, 1).
Foto's auteur

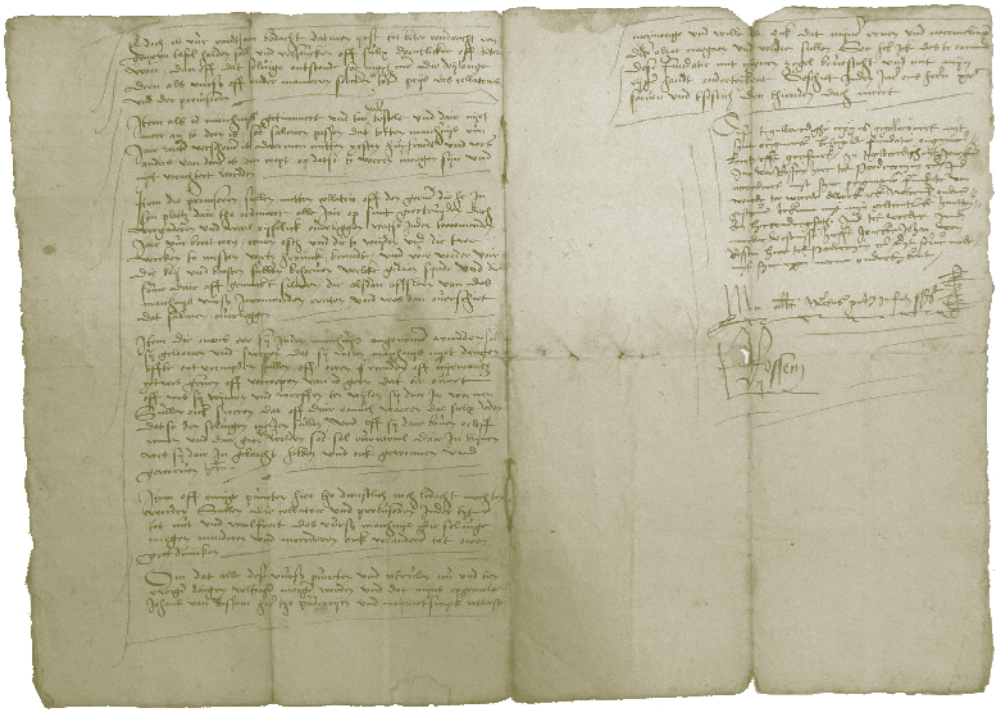

1c Kopieën van de stichtingsbrief uit 1567, aanwezig in het Archief van het Manhuisfonds te Rossum (Gelders Archief 0334, 1).
Foto's auteur

De stichtingsbrief uit 1567 is uitgevaardigd om een bestaande toestand te formaliseren, zodat deze juridisch gezien vaststond. De reden was misschien het nabije overlijden of een ernstige ziekte van de stichter. De brief is ons overgeleverd als kopie van een notariële kopie van het origineel, waarbij dat origineel letterlijk is overgenomen. In de brief wordt tot in detail vermeld welke middelen waarvoor bestemd waren. Het doel was de stichting van een huis voor vier nette hulpbehoevende oude mannen en een inwonende verzorgster in Rossum. Het waren arme mannen, maar zeker niet de armste mannen die Johan op het oog

Het manhuis is alleen bestemd voor mannen die van goede leven zijn geweest en die niet meer kunnen arbeiden, in leeftijd vanaf vijftig jaar.

had. Ze moesten bij hun intrede in het manhuis hun bed en toebehoren inbrengen en beloven hun bezittingen aan het manhuis na te laten. Bovendien zouden alle goederen die ze meebrachten in het manhuis achterblijven. Echte bedden waren destijds waardevolle artikelen, die van de ene op de andere generatie werden doorgegeven. Ze worden dan ook nogal eens genoemd in testamenten. Het is de vraag of mannen zonder bedden of bezittingen wel in aanmerking kwamen voor het Rossumse Manhuis. Eenmaal binnen, zou er goed voor ze worden gezorgd, zo blijkt uit de aandacht voor de voeding in de stichtingsbrief en voor de taken van de inwonende verzorgster. Daar tegenover stond dat de bewoners van het manhuis veel tijd dienden door te brengen met uitgebreide kerkelijke verplichtingen.

Hier volgt samengevat, in een wat ouderwets aandoend Nederlands, een deel van de tekst van de stichtingsbrief (zie ook 1a t/m 1c voor de volledige tekst.)
10 maart 1567
Stichting van een manhuis voor vier manspersonen en één vrouw ter ere van God almachtig en de heilige vijf wonden van Christus.
Deze wordt begiftigd met een uiterwaard te Rijswijk, die Johan van Rossum had aangekocht en waar een jaarlijkse rente van 4 Wilh schilden = 6 g. Brabants en 12 st. uit gaat, die de provisoren altijd vanwege de arme luiden moeten betalen.
Verder een gift van 1000 g. Brab. ineens, belegd aan de uiterwaard en goederen te Gameren, de honderd zes te lossen.
De cijns beloopt 60 g. jaarlijks.
Verder een huis met hofstad en boomgaard daaraan, zoals dat is getimmerd en nog zal worden betimmerd ('soo ik dat nu ordonneert unt getimmert heb of zoo ik nog betimmeren sal'), met twee schaarweiden die erfelijk zijn gekocht voor het manhuis, gelegen te Rossum boven 'Hueft', vermogens brieven die daarvan zijn.
In het manhuis te Rossum wonen vier arme mannen, twee uit Rossum en twee uit Poederoijen, en één vrouw (een dienstbode die de mannen verzorgt).
De schaarweiden zijn bestemd voor de twee koeien en de os van het manhuis, en liggen in Rossum boven het Hoofd ('Hueft').
Verder worden twee varkens gemest.
Het manhuis is alleen bestemd voor mannen die van goede leven zijn geweest en die niet meer kunnen arbeiden, in leeftijd vanaf vijftig jaar. Zij zullen elkaar moeten helpen met spitten in de tuin en het oogsten, zodat ze de opbrengsten kunnen koken en ze krijgen middelen om kleren en dergelijke van te kopen.
De mannen zullen hun bed en toebehoren meenemen als ze daarop willen slapen en moeten een testament maken waarin ze het manhuis hun bezittingen nalaten. Alles wat ze bij leven inbrengen zal in het manhuis blijven.
De collator van het Manhuis (degene die het Manhuis van inkomsten voorzag) en 'proeven van dien' (met 'proeven' of 'proven' werden de uitdelingen aan de armen bedoeld, ook wel: rantsoenen) zal altijd de bezitter van huis en heerlijkheid Rossum zijn. Provisoren (= beheerders) zullen zijn: de deken van Rossum en de schout of een bekwame nabuur van Rossum. Zij zullen dagelijks toezien op gebreken en op de vrede in het huis en twist- en ruziemakers verwijderen.
De mannen moeten elke dag devotelijk de mis horen en bidden voor Johan van Rossem, de collator, en de gestrenge Marten van Rossem. Voor Allerzielen zullen zij op alle vier de hoogtijden naar het Heilig Sacrament gaan.

2 **Het spijzigen van de hongerigen door een aanzienlijke heer, schildering op glas uit de zestiende eeuw.**
Collectie Rijksmuseum Amsterdam

De maagd zal de twee koeien melken op de geschonken twee scharen. Tussen Pasen en Pinksteren zal men jaarlijks twee biggen kopen, die worden geslacht. Hetzelfde geldt voor de os die men jaarlijks zal kopen.
De maagd zal van de melk van de koeien boter en zuivel bereiden en de boter en melk tussen haar en de mannen opdelen, elk even veel kannen. Tegen de winter zal ze enige boter opslaan die ook verdeeld wordt. Ook zal men tegen de winter een ton melk verzamelen, waarvan men 's winters zal genieten.
Wanneer het manhuis zal zijn betimmerd en ten volle 'besteld' en er niets meer aan te doen is, zal men een jaarrente opzij zetten om er de inrichting van te betalen.
De provisoren en de collator of diens plaatsvervanger zullen elk jaar op St. Geertruidsdag, de 17de maart, vergaderen over de uitgaven en inkomsten van het manhuis.[5]

Het was in de middeleeuwen heel gewoon dat vermogende personen op deze manier aan liefdadigheid bijdroegen. Zij deden dat in de eerste plaats ten behoeve van het lot van hun ziel in het hiernamaals, maar ze waren ook oprecht begaan met de minder bedeelde medemens. Daarnaast werden fundaties of stichtingen zoals deze van het Manhuis door Johan van Rossum, gezien als statussymbool. Wie zoiets kon financieren stelde wat voor in de maatschappij, zo was de redenering.
Johan van Rossum had een fundatie opgericht waaruit bepaalde activiteiten werden betaald die hij gedetailleerd omschreef. Heel interessant is dat de stichtingsbrief een inkijkje biedt in de plattelandseconomie van die dagen. Die was wat betreft de vlees- en zuivelbehoefte van het Manhuis grotendeels zelfvoorzienend. En ook groenten en andere voed-

3 Een goede christen streeft ernaar de zeven werken van barmhartigheid te beoefenen, hier weergegeven door de 'meester van Alkmaar', 1504, in opdracht van het hospitaal van de Heilige Geest te Alkmaar. Weldoeners lieten zich door beelden als deze inspireren.

- **spijzigen van de hongerigen**
- **laven van de dorstigen**
- **kleden van de naakten**
- **begraven van de doden**
- **verzorgen van zieken**
- **herbergen van vreemdelingen/pelgrims**
- **bezoeken van gevangenen.**

Collectie Rijksmuseum Amsterdam

selgewassen zouden zelf worden geteeld. De brief geeft zelfs een idee van de manier waarop voedsel werd bereid. Nu zouden we er niet aan moeten denken om melk te gebruiken die een hele winter lang in een ton werd bewaard. Ook aangezuurde zuivelproducten houden het geen maanden vol zonder te bederven. Maar misschien had de edelman Johan van Rossum van dit onderwerp geen kaas gegeten en wist hij nauwelijks wat hij liet vastleggen.

Weldoeners waren in die tijd meestal veel vager in de omschrijvingen van de stichtingen die ze oprichtten, of ze stichtten een dergelijke instelling per testament. Dat laatste was in Rossum zeker niet het geval. Om in de buurt van Rossum te blijven: ter vergelijking kunnen we de reglementen aanhalen die in 1461 werden opgesteld voor de Adam van Mierde gasthuizen voor arme mannen en vrouwen in 's-Hertogenbosch. Adam van Mierde, bij leven kanunnik van de Sint-Jan, had de oprichting van deze gasthuizen vastgelegd in zijn testament uit 1403. In het mannengasthuis woonden dertien arme oude mannen die 'hoir broet nyet en konnen gewinnen', in het vrouwengasthuis dertien arme oude vrouwen. In de behoorlijk gedetailleerde reglementen staat dat de mannen, net als in Rossum een eeuw later, een eigen dienstmaagd hadden die hun maaltijden klaarmaakte en zorgde voor het wassen en 'wringen' van hun linnengoed en kleding. In de regels wordt veel aandacht besteed aan het vreedzaam samenleven en het gezamenlijk nuttigen van de maaltijden, kennelijk omdat er nogal eens ruzie was. Etenswaren moesten dagelijks op de markt van 's-Hertogenbosch worden gekocht, een groot verschil met Rossum, waar de bewoners en de dienstmeid hun eigen voedsel moesten zien te produceren. De bewoners van het Adam van Mierde mannengasthuis hadden de plicht zielmissen in de Sint-Jan bij te wonen, waarna op het graf van Adam van Mierde, de stichter van het gasthuis, het pasternoster moest worden gebeden en een weesgegroetje opgezegd. Soortgelijke zaken liet Johan van Rossum in de stichtingsbrief van 1567 vastleggen.[6]

De gebeden die de begunstigden van het Manhuis dagelijks aan hun weldoener en zijn 'gestrenge' broer moesten wijden, waren bedoeld voor het zielenheil van beide Van Rossums. Had Johan misschien vooral de in 1555 overleden Maarten in gedachten, die als legeraanvoerder zijn handen maar al te vaak had vuilgemaakt? Het is heel goed denkbaar, maar weten doen we het niet.

Oorlog

In 1567 brak de Tachtigjarige Oorlog uit, een gebeurtenis die in de Bommelerwaard zeker niet zonder gevolgen zou blijven. Zaltbommel werd twee maal belegerd door de Spanjaarden, in 1574 en in 1599. Twee maal is de wijde omgeving van de stad geplunderd, verwoest, verbrand en platgeschoten. Afgezien daarvan kwamen in Rossum een paar keer legers langs die de nodige sporen door de omgeving trokken. Het kasteel van Rossum staat nog overeind op het schilderij dat het beleg van Zaltbommel in 1574 afbeeldt, maar tijdens het beleg van 1599 zou het zijn verwoest.

Niet alleen het kasteel van Rossum zal in 1599 ten prooi zijn gevallen. Een groot deel van het dorp werd verwoest, waaronder, zo wordt aangenomen, het huis waarin de arme oude mannen door Johan van Rossum waren ondergebracht. Dat gebouw zou volgens de stichtingsbrief van 1567 verder worden uitgebreid ten behoeve van het Manhuis, maar het is niet duidelijk of dit ook is gebeurd. Johan van Rossum had voor zijn Manhuis een huis met een hofstad bestemd (volgens het *Middelnederlands Woordenboek* de grond waar gebouwen van een boerderij op staan, of komen te staan) en een boomgaard daarbij, zoals dat (het huis) was gebouwd en nog zou worden gebouwd ('soo ik dat nu ordonneert unt getimmert heb of zoo ik nog betimmeren sal'), met twee schaarweiden (een schaarweide was een stuk weidegrond, waar gebruikers vee in 'schaarden') die waren gekocht voor het Manhuis.
In de stichtingsbrief staat dat degene die de heerlijkheid Rossum bezat meteen ook collator was van het Manhuis. Het geslacht Van Rossum was na de dood van Johan van Rossum op een paar bastaarden na in Rossum snel uitgestorven. Dat maakt het niet waarschijnlijk dat de heren of vrouwen van Rossum de stichting actief ondersteund hebben tijdens de woelige oorlogsjaren aan het einde van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw.

Collator en opvolger Jacob van Randwijck

Johan van Rossum bezat de heerlijkheden Rossum én Poederoijen en wilde met zijn fundatie vier arme oude mannen uit deze beide heerlijkheden een gerieflijk onderdak bieden. De opvolger van de Van Rossums in Rossum bezat wel de heerlijkheid Rossum, maar niet die van Poederoijen. Het ging om Jacob van Randwijck, ritmeester in dienst van prins Maurits en

4 Detail van het bekende schilderij van de Blokkade van Zaltbommel in 1574 dat in Museum Het Stadskasteel te Zaltbommel hangt, met daarop de dorpen Rossum en Hurwenen.
Collectie Stadskasteel Zaltbommel

lid van de Gelderse landadel. Op 20 juli 1633 kocht hij de heerlijkheden Rossum en Heesselt aan van Charles van Palland, man van Margaretha Wilhelmina van Wittenhorst, kleindochter van Sybilla van Rossum, die op haar beurt een dochter van Johan van Rossum was.[7] Zoals Johan van Rossum indertijd had bepaald werd Van Randwijck daarmee bezitter van het Manhuis te Rossum.[8]
Het is de vraag of Van Randwijck oude mannen uit Poederoijen heeft toegelaten tot het Manhuis in Rossum, áls dat in zijn tijd nog fysiek bestond. Hij had immers geen bezitsrelaties met dat dorp. Daar kwam bij dat de Van Randwijcks protestants waren, en dat holde de fundatie zoals Johan van Rossum bedoeld had natuurlijk uit. Het bijwonen van missen en het opzeggen van gebeden voor het zielenheil van Johan en Maarten van Rossum was niet aan de orde. Gegeven die omstandigheden zal het Manhuis te Rossum iets heel anders zijn geworden dan wat Johan van Rossum voor ogen had. De heren Van Randwijck, en misschien ook anderen in hun omgeving voegden landerijen toe aan de bezittingen van het Manhuis en bedeelden armen, zieken, ouderen en zwakken uit Rossum van de opbrengsten daarvan. Johan van Rossum verbleef van tijd tot tijd in zijn kasteel in Rossum of anders in het nabij gelegen Zaltbommel, de Van Randwijks hadden in Rossum alleen een ruïne en hun andere kastelen waren verder weg gelegen. Dat moet het animo om in Rossum een Manhuis in stand te houden niet groter hebben gemaakt.

In de stichtingsbrief staat dat degene die de heerlijkheid Rossum bezat meteen ook collator was van het Manhuis.

Manhuishof en -goederen

In het midden van de zeventiende eeuw stond in Rossum geen gebouw meer dat als Manhuis diende, zo blijkt uit een verpondingskohier uit 1649/1650, een register van verpondingen, een belasting die op onroerend goed werd geheven. In de buurt van het geheel omgrachte huis van de heer van Rossum (verwoest) en een hofje van ongeveer 1 hond waar Evert den Sweed op woonde komt voor: de 'manhuys hoff', groot 2 hond, verpacht aan Hendrick van der Horst voor jaarlijks 18 gulden.[9]

We vinden de Manhuishof en de hof van 'de Sweet' terug op een kaart uit het archief van de Familie Van Randwijck uit het derde kwart van de zeventiende eeuw. 'B' op de kaart is het tracé van de nieuwe, met bomen beplante, laan of dreef over een klein hoekje van de Manhuishof en over de hof (onderaan de dijk) waar de kinderen van 'de Sweet' woonden.[10]

Een iets jongere kaart uit hetzelfde familiearchief biedt een vergelijkbaar beeld. Schuin voor de kerk ligt de hof van het Manhuis.[11]

Alhoewel het Manhuis als gebouw niet meer bestond, zijn sinds het einde van de zeventiende eeuw rekeningen van het Manhuis overgeleverd. Het lijkt alsof ze bij een huis hoorden, maar schijn bedriegt. Geen enkele post gaat over een reparatie of een voorziening aan een manhuis. Zelfs uitgaven aan liefdadigheid komen in de vroegst bewaarde rekeningen nauwelijks voor. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat de heren van Rossum daar geen werk van maakten, ze werden alleen niet geregistreerd in de papieren van het Manhuis.[12]

Hervormingen midden negentiende eeuw,

5 Frederik Hendrik van Randwijck (1625-1697).
it: J.C. Bierens de Haan (ed.), 'Gelderse Gezichten: Drie eeuwen portretkunst in Gelderland 1550 – 1850' (Zwolle 2002), p. 73.

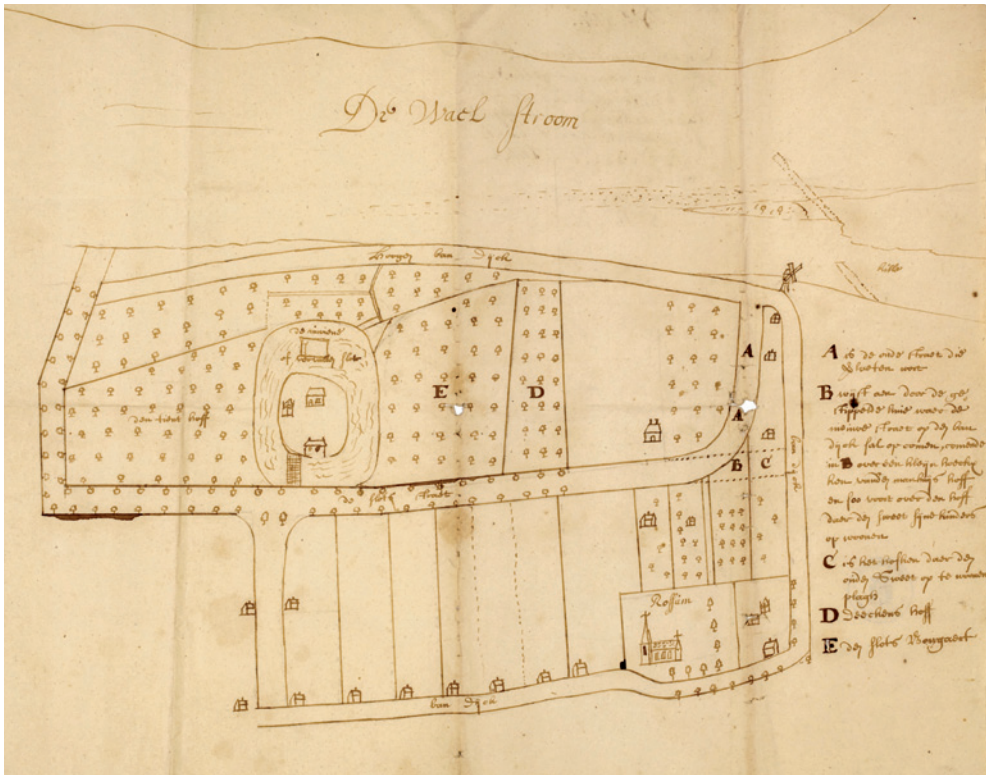

6 Schetskaart van het dorp en het Slot van Rossum, zeventiende eeuw. Hierop zijn te zien: de ruïne of vervallen slot en de Slotsstraat die in de richting van de molen aan de Waaldijk overgaat in A: de oude straat die verlaten wordt. Het tracé van de nieuwe straat schampt de Manhuishof, schuin voor de kerk, links van de letter B, naast de hof van de kinderen van 'de Sweet'. De oude straat die afboog naar de molen, werd rechtdoor getrokken, richting Waaldijk. Zo ligt de Slotselaan er nog steeds bij.
Gelders Archief, Archief Van Randwijck, 0609, 1524

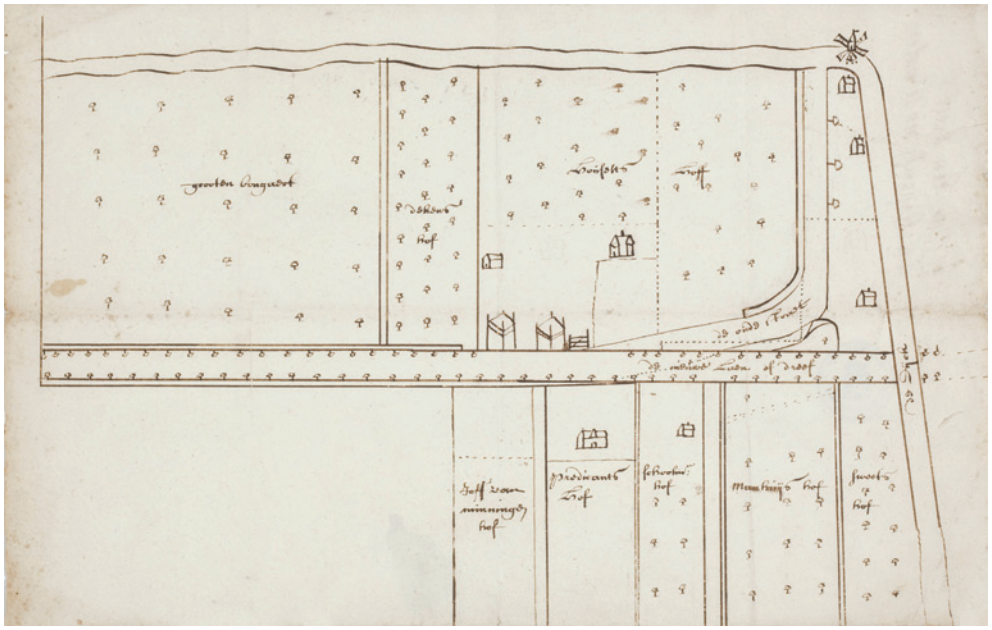

7 'Rossem, een kaart en reparasij aen de moolen', achttiende eeuw. Deze kaart is vergelijkbaar met het voorgaande exemplaar, maar zou jonger zijn.
Gelders Archief, Archief Van Randwijck, 0609, 1522

onder verwijzing naar de stichtingsbrief
De stichtingsbrief van Johan van Rossum uit 1567 komt in het midden van de negentiende eeuw opnieuw sterk in de belangstelling te staan. Het Manhuisfonds, zoals het Manhuis inmiddels heette, werd toen door de overheid onder druk gezet om te hervormen. De toenmalige provisor en collator, Godard of Godert Adriaan Jacob van Randwijck, en zijn mede provisor zagen daar weinig in en beriepen zich onder andere op de stichtingsbrief. Toch moest het fonds veranderen en kreeg het, eveneens op grond van de stichtingsbrief, een filiaal, het Manhuisfonds van Poederoijen. Dat hield zich bezig met dezelfde taken als het Rossumse Manhuisfonds.
In de jaren twintig van de twintigste

eeuw leefde de belangstelling voor het manhuis van Johan van Rossum weer op, deze keer omdat de provincie Gelderland de Poederoijense tak van het Manhuisfonds onder verregaand toezicht wilde plaatsen. Uiteraard was men het daar in Poederoijen niet mee eens. Om eens goed na te gaan hoe het ook alweer zat in het verleden, ging men te rade bij de tekst van de stichtingsbrief van het Manhuis, die Thooft in 1921 uitgaf. De drukwerkjes blijken dan ook in meervoud in de archieven van beide Manhuisfondsen bewaard te zijn.
De Manhuisfondsen moesten zich aanpassen aan veranderingen op het gebied van liefdadigheid, welzijn en sociale zorg die door de provinciale en landelijke overheden in de gemeenten Rossum en Poederoijen werden doorgevoerd. Herhaaldelijk werd aan betrokkenen verzekerd dat men in de geest van de stichtingsbrief wilde handelen. De praktijk was wel anders, moest dat ook wel zijn, omdat de wetten en regels in ons land een stuk dwingender waren geworden.

Een modern Manhuis?
'In de geest van de stichter van het Manhuisfonds': we lezen daar weer eens over in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw. Het toenmalige bestuur van het Manhuisfonds te Rossum bestond uit collator F.S.C. baron van Randwijck, provisor A.F. van Goelst Meijer en administrerend provisor J.A.P.A. van Dam. De heren waren zich alle drie zeer bewust van het eerbiedwaardige verleden van het fonds. Maar de kroon spande toch Van Goelst Meijer, oud-burgemeester van Rossum, oud-bewoner van het door G.A.J. baron van Randwijck gebouwde

De Manhuisfondsen moesten zich aanpassen aan veranderingen op het gebied van liefdadigheid, welzijn en sociale zorg ...

8 Detail van de kadastrale minuut, sectie B eerste blad, gemeente Rossum. Sectie B 244, tegenwoordig een weitje aan de Manhuisstraat, is op deze kaart 'tuin', omvang: 14 roeden 40 ellen. Het perceel bij de kerk dat ooit van het Manhuis was, en toen 'Manhuishof' heette, lag ter hoogte van sectie B 192, 193, 194. Daar stonden rond 1820 de school en de woning van de bekende schoolmeester Van Hoften.
Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Collectie Kadastrale Kaarten

9 **Luchtfoto uit 1988 met het centrum van Rossum dat gedomineerd wordt door het Slot. Schuin tegenover het Slot ligt een zijstraat van de Slotselaan, de Manhuisstraat. Daaraan ligt vanouds een 'hof' van het Manhuis, niet te verwarren met de Manhuishof in de buurt van de kerk, die op de zeventiende-eeuwse plattegrond voorkomt. Deze Manhuishof is allang geen hof meer, maar bebouwd.**
Regionaal Archief Rivierenland

Slot Rossum, en later bewoner van het Kasteel te Waardenburg. Nog in 1973 wilde het bestuur aan de Maasdijk in Rossum een pand aankopen om er een tehuis voor vier mannen met een inwonende verzorgster in te richten, helemaal zoals bepaald door Johan van Rossum. Ook hier gold echter: al was het de diepste wens van het bestuur, in de praktijk was dit onmogelijk vanwege het toenmalige wettelijke kader. Het moet frustrerend zijn geweest dat men er uiteindelijk niet in slaagde om een modern Manhuis te laten verrijzen.

II Liefdadigheid van de Van Randwijcks tot de Franse Tijd

Tussen de zaken die in de stichtingsbrief van Johan van Rossum werden geregeld voor vier oude mannen met hun dienstmaagd en de praktijk in de zeventiende en achttiende eeuw gaapte een behoorlijke kloof. De Van Randwijcks deelden hun giften niet alleen aan oude mannen uit, maar ook aan oude vrouwen, aan kinderen, aan weduwen met kinderen, aan mensen met een gebrek etc. Al die categorieën hadden gemeen dat ze arm waren en moeilijk in hun levensonderhoud konden voorzien.

De Van Randwijcks

De Van Randwijcks waren belangrijke personages in het rivierengebied. Ze bezaten de heerlijkheid Rossum en verschillende andere heerlijkheden in de buurt, ze bekleedden bestuurlijke functies, ze beheerden als collator de goederen van het Manhuis en controleerden sinds 1706 de zogenaamde Geestelijke Beurs. De Geestelijke Beurs, ook wel 'geestelijke goederen' genoemd, bestond uit de bezittingen van katholieke instellingen die door de Gedeputeerde Staten van Gelre in beslag waren genomen toen in onze streken het protestantse geloof de overhand kreeg. Dat gebeurde overal in de Republiek, alleen werden de geestelijke goederen in Rossum beheerd door een rentmeester die onder toezicht stond van de rentmeester van Van Randwijck. Elders vielen de rentmeesters van de geestelijke goederen rechtstreeks onder de verantwoordelijkheid van de Gedeputeerde Staten van Gelre. Zo niet in Rossum, waar de Beurs aan het begin van de negentiende eeuw zelfs werd gezien als eigendom van de heer van Rossum. Uit de opbrengsten van de geestelijke goederen werden de salarissen van de predikant en de schoolmeester van Rossum betaald. In principe gingen er geen uitkeringen uit de Geestelijke Beurs naar de armen.[13] In de praktijk overlapten de administraties van het Manhuisfonds en de Geestelijke Beurs elkaar soms.

Beheer van het Manhuis

De Van Randwijcks woonden niet in Rossum, waar van de ruïne van het kasteel van Rossum steeds minder over bleef. Op hun bezittingen hier hadden ze geen huis

10 Gezicht op de ruïne van kasteel Rossum. Ets van Jan vd Velde (II), 1616.
Collectie Rijksmuseum Amsterdam

11 Het Slot Rossum, gebouwd in 1847, bewoond door de familie Van Randwijck. Ambrotypie gemaakt door H.J. Dussen, notaris en provisor van het Manhuisfonds, 1860-1861.
Regionaal Archief Rivierenland

gebouwd, ook geen zomerhuis of buitenhuis. Wel stond sinds 1745 het huis van de rentmeester van de Van Randwijcks op de plaats waar de ruïne van het kasteel van Rossum had gelegen. In 1847 werd het rentmeestershuis door G.A.J. van Randwijck gesloopt en vervangen door het nog steeds bestaande Slot Rossum, dat was bedoeld als buitenhuis.[14]

12 F.S.C., van Randwijck, die zich baron noemde, een titel die door de Republiek niet werd erkend, was landcommandeur van de Balije van Utrecht van de Duitsche Orde (1697-1785). Op dit schilderij is hij in vol ornaat afgebeeld in het gezelschap van van de overige landcommandeurs (hier niet gereproduceerd). Het werk hangt in het bekende Duitse Huis te Utrecht. F.S.C. baron van Randwijck was de stamvader van de zogenaamde baronale tak van het geslacht Van Randwijck..
Collectie Ridderlijke Duitsche Orde, Balije van Utrecht

De familie Van Randwijck verbleef dus elders en was alleen op afstand bij het Manhuis betrokken. Het Manhuis werd een huis genoemd, maar was dat – we zagen het al – niet lang. De Van Randwijcks beheerden het Manhuis als een stichting, niet als een pand. De rentmeester die de zaken van het Manhuis regelde was tevens provisor. Samen met de elders wonende heer Van Randwijck die op dat moment eigenaar was van de heerlijkheid Rossum, hield hij zich als vertegenwoordiger van Rossum bezig met de dagelijkse gang van zaken. De rentmeesters stelden rekeningen van inkomsten en uitgaven op, die door hun heer moesten worden goedgekeurd. Verder schreven ze hem regelmatig, wat in de Franse tijd vermakelijke briefjes over en weer opleverde. Omdat de rentmeesters ook de eigen goederen van de Van Randwijcks beheerden, liepen de zaken van het Manhuis en die met betrekking tot de landerijen van hun heer nogal eens in elkaar over.

Uitdelingen

De vroegste rekeningen van het Manhuis gaan vooral over het beheer van de goederen, verschuldigde verpondingen en over verpachtingen. Ze werden opgesteld door de toenmalige provisor van de heer Van Randwijck. Van giften aan armen

13 Huiszittende armen, die op deze gevelsteen van het Nieuwezijds Huiszittenhuis te Amsterdam broden van hun weldoeners ontvangen, 1649 – 1650. De steen is toegeschreven aan Albert Jansz. Vinckenbrinck, Amsterdam.
Collectie Rijksmuseum Amsterdam

is tot 1720 geen sprake. Tussen 1693 en 1711 zijn de jaarlijkse betalingen aan 'matres' (onderwijzeres op eenvoudig niveau) Catharina van Asperen, die jonge kinderen onderwees, de enige posten die met ondersteuning van armere personen in verband gebracht kunnen worden.[15] In de loop van de achttiende eeuw verschijnen geleidelijk aan meer uitgaven ten behoeve van arme mannen, vrouwen en kinderen die ondersteund werden. De armen woonden thuis en waren niet ondergebracht in instellingen. 'Huiszittende armen' was de term hiervoor. Het was aanvankelijk de heer Van Randwijck alleen die bepaalde waaraan het geld werd uitgegeven. De enige post uit de rekening van 1728 die over een gift gaat, is de aanschaf van een rok en een kamizool (kledingstuk, een soort vest) voor een behoeftige arme man op order van de heer, voor 11 gulden en 17 stuivers.[16]
De rekeningen van de jaren 1730 bevatten posten over de betaling aan vrouwen die de beide weeskinderen van Staas van Hemert in de kost hadden tussen 1731 en 1736. Zij kregen respectievelijk 18 stuivers en één gulden per week, ook weer na tussenkomst van de heer Van Randwijck. Dat was F.S.C. van Randwijck (1697–1785), die zich 'baron Van Randwyck' noemde. Ter vergelijking: een volwaardige timmermans- of metselaarsknecht verdiende in die tijd ongeveer één gulden *per dag*.[17] Een zekere Caspar de Vries, die in 1730 in opdracht van overste Van Randwijck tien gulden kreeg om daar een onderrok van te kopen, werd begin 1735 op kosten van Van Randwijck begraven.[18]

Rentmeester T. van Brissen betaalde als provisor van het Manhuis in 1739 en 1740 twee gulden voor het leren breien van een kind van Staas van Hemert. Verder liet hij in maart 1739 de appel- en perenbomen in het 'manhuishofken' enten. In Nijmegen kocht Van Brissen in 1739 voor het Rossumse Manhuis stoffen en een neteldoekse neusdoek (zakdoek) voor in totaal 6 guldens, 4 stuivers en 12 pennin-

In de loop van de achttiende eeuw verschijnen geleidelijk aan meer uitgaven ten behoeve van arme mannen, vrouwen en kinderen die ondersteund werden.

14 Een 'matres' onderwijst meisjes op een zeventiende-eeuwse prent.
Collectie Rijksmuseum Amsterdam

gen. Voor wie die ene neusdoek bestemd was, vermelden de annalen niet, de stoffen werden vermoedelijk verwerkt tot kledingstukken van de ondersteunden.
Van Brissen droeg voor rekening van het Rossumse Manhuis ook het kostgeld van twee kinderen bij. Dat zullen hele of halve wezen geweest zijn of gehandicapte kinderen die een toelage kregen voor hun levensonderhoud, thuis bij hun moeders of in een kosthuis. Het Manhuis droeg bij aan het onderwijs voor de jeugd en verbeterde daarmee de kansen van jongeren. Concreet betaalde het Manhuis mee aan het salaris van een onderwijzeres die meisjes les gaf in de naaldvakken. Daarmee konden ze zich nuttig maken in de maatschappij. Verder werd ook wel het schoolgeld van arme kinderen betaald.
De uitgaven aan de armen bestonden, afgezien van de kostgelden en schoolgelden, hoofdzakelijk uit rechtstreekse bedelingen van mensen die om wat voor reden dan ook (ouderdom, ziekte, verlies van een kostwinner) niet in hun levensonderhoud konden voorzien. Van Brissen zorgde voor leveranties van rogge- en tarwebrood aan het Manhuis, bestemd voor Reijer de Haes, die ze kennelijk verdeelde onder de armen in Rossum. De provisoren deelden zonder aanzien des persoons hun giften uit, dat wil zeggen, ze lieten niet meewegen of de bedeelden nu katholiek of protestants waren. Wel keken ze naar het gedrag van de armen die voor bedeling in aanmerking kwamen. Landlopers, criminelen en andere onfatsoenlijke lieden kregen niets.[19]

Inkomsten

Het geld dat nodig was voor de bedeling kwam vooral uit pachtinkomsten. Het Manhuis verpachtte stukken land die het geschonken had gekregen van Johan van Rossum, de Van Randwijcks of wellicht ook andere weldoeners. Het verpachtte daarnaast het fruit dat van de Manhuis boomgaard kwam en het houtgewas van de grienden van het Manhuis. Het Manhuis beheerde de eigendommen in het algemeen zuinig en kon geld opzij zetten om gronden aan te kopen die de inkomsten vergrootten. Die inkomsten werden niet alleen aan de armen uitgegeven, ook grondbelastingen aan de overheden, reparaties aan bruggen en sluisjes, het graven van sloten en aanplanten van bomen etc. werden ervan betaald.

Ongeveer op dezelfde manier gingen in Rossum de twee andere instanties te werk die in de achttiende eeuw de plaatselijke armen bedeelden, de diaconie en de armenkas. Zij bezaten onroerende goederen die pacht- en huurinkomsten opleverden. Maar ze hadden daarnaast, in tegenstelling tot het Manhuis, inkomsten uit collecten (de diaconie), een deel van de opbrengsten van belastingen en een percentage van boeten die de overheid van particulieren inde en aan de armenkas gaf (de 'aermen oortjens'). De diaconie deelde alleen uit aan gereformeerden, de armenkas en het Manhuis maakten geen onderscheid naar religie.[20]

Het Manhuis en de armenkas werkten nauw samen, wat niet zo verwonderlijk was, gezien het feit dat de heer Van Randwijck bij beide fondsen de dienst uitmaakte. De armenkas werd beheerd door de 'naburen', een vergadering van ingezetenen van het dorp, en stond dus in principe los van de kerk.
Op 7 november 1749 zijn de naburen vergaderd om aan de arme mensen uit te delen. Aan 'alleman' (iedereen) wordt besteed aan linnen en kleren: 20-0-0
Verder uitdelingen van brood, hout aan acht specifiek genoemde personen, vier van hen kregen in 1749 ook turf.
Uit de aantekeningen van de rentmeester blijkt dat hij met zijn heer over specifieke gevallen sprak wanneer deze in Rossum was, namelijk over een persoon (vermoedelijk Egon de Cock, want daar staat een pijltje bij) die uit het Manhuis 24 gulden trok en ook van de armenkas geld kreeg. De rentmeester had tegen de heer gezegd dat deze persoon meer moest hebben, maar die had geantwoord: 'Laet den arme de rest doen', waarop deze persoon werd aanbesteed voor 3 gulden. De 'arme' deed daar 14 g. bij. De weduwe van Peter de Groot trok uit het Manhuis 20 g., en 'de arme' deed daar nog bij 8 à 10 g. jaarlijks voor haar kost, linnen en 'wolle'.
Onderaan staat: van de voorschreven mensen zijn er verschillende die ook nog linnen en wol krijgen, het ene jaar meer dan het andere, zodat ik (dat wil zeggen schout Derck van Dockum) niet kan zeggen hoeveel zulks bedraagt.[21]

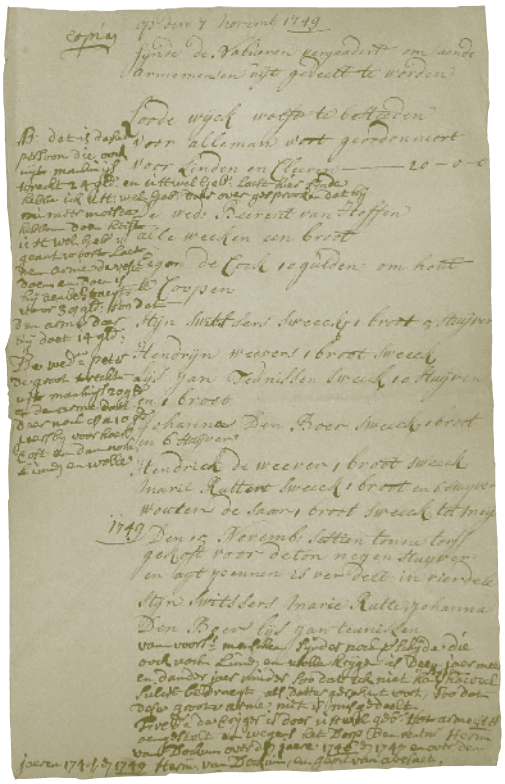

15 **Uittreksel uit de resoluties van de naburen van Rossum. Gelders Archief.**
Foto auteur

16 Briefje van rentmeester D. van Dockum aan zijn heer, Rossum 24 januari 1752. Deze was na lezing weer helemaal op de hoogte van de wederwaardigheden in het dorp. De rentmeester berichtte onder andere over een vrouwspersoon uit Tiel, die in het huis van de smid was bevallen van twee kinderen. Een schande natuurlijk. Gelukkig wist Van Dockum erger te voorkomen.[22]

Foto auteur

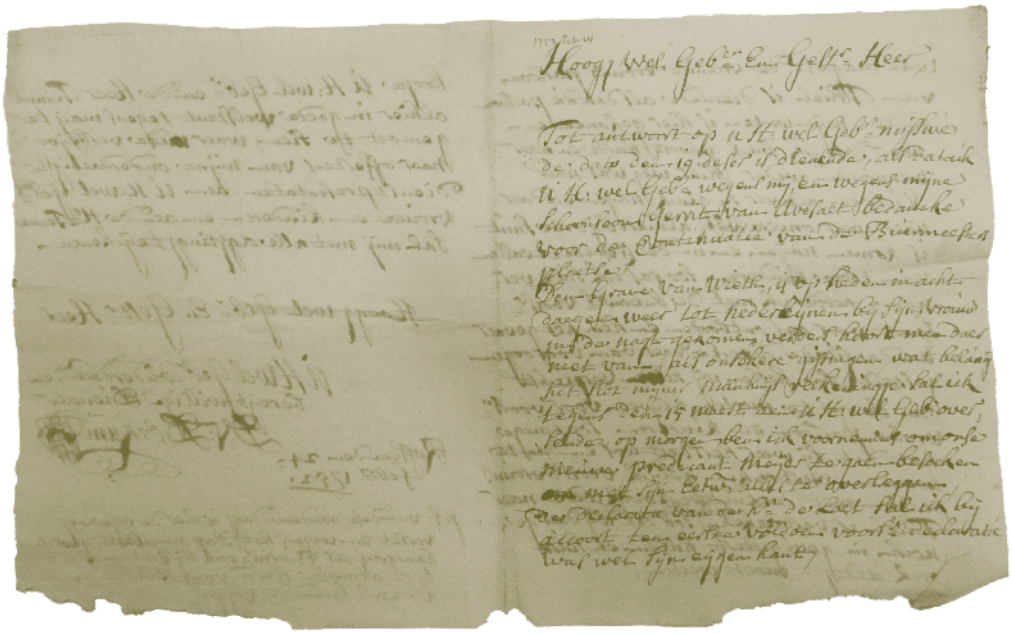

Hoogg wel Geb.r en Gestr. Heer

Tot antwoort op u H. wel Geb.r missive de dato den 19 deser is dienende, als dat ik u H. wel Geb.r wegens mij en wegens mijne schoonsoon Gerrit van Wesel bedanke voor de Genotenadie van de Buurmeesterplaatse.

Heer Grave van Wijth, is op heden in acht dagen weer tot hederijnen bij sijn vrouw mede mogt komen, verder heeft men daar niet van, als onbekere sijnigen wat belangt het ploat mijner manhuis verkeerd, dat ik [illegible] den 19 maart bij u H. wel Geb.r over schuld op morgen ben ik voornemens omme te mijnen predikant Majer te gaan besoeken om met sijn Eerw. alles te overleggen de Gelande van de K.r de Zaat, het ik bij accoort een ersten voldeen voort de dalabale wal wel sijn eijgen kant.

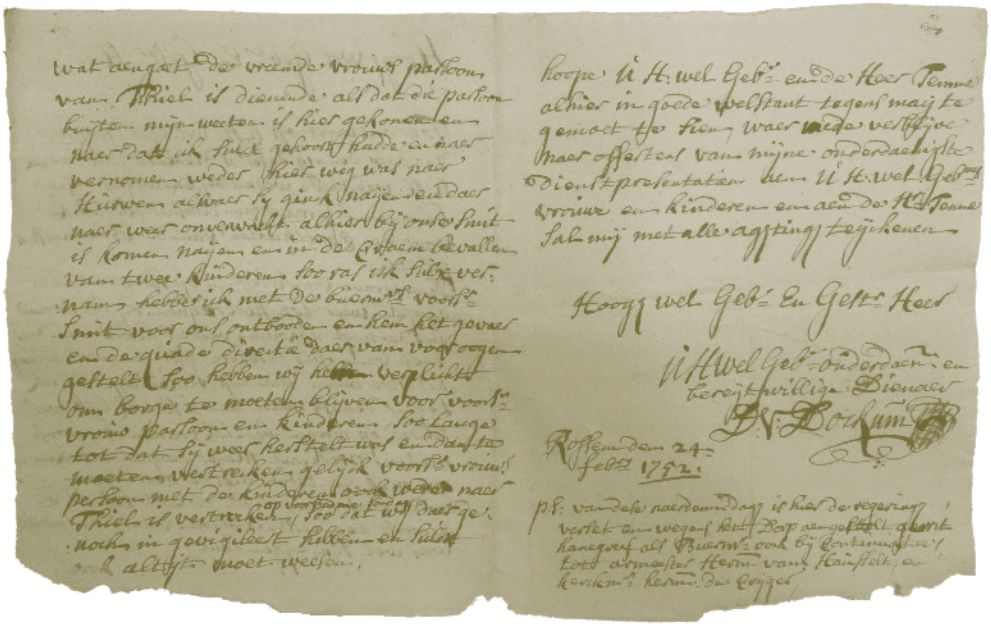

Wat aangaat de vreemde vrouwspersoon van Thiel is dienende, als dat de persoon buiten mijn weten is hier gekomen en naer dat ik huiz gehoord hadde en daer vernomen wederhiel wegwas naer Huiwen alwaer sij gingh naijen en daer naer weer onverwacht alhier bij onse Smit is komen naijen en in de Stoom bevallen van twee kinderen, toe ras ik huiz vernam hebbe ik met de buurm.r voors.r Smit voor ons ontboden en hem het gevaer en de quade directie daer van voorgesteld, toe hebben wij hem verplicht om borge te moeten blijven voor voors.r vrouwspersoon en kinderen, soo lange tot dat sij weer herstelt was en dan te moeten weetrekken gelijk voors.r vrouwspersoon met de kindereen op voorgeeren weer naer Thiel is vertrekken, soo dat wij daerge. noch in gevrijdeert hebben en huiz en altijt moet weesen.

hoope u H. wel Geb.r en de Heer Tonne alhier in goede welstant tegens mij te gemoet te sien, waer mede verblijve maer offerteer van mijne onderdanigste dienstpresentatien heen u H. wel Geb.r vrouwe en kinderen en aen de H.r Tonne sal mij met alle agting tegekeuen

Hoogg wel Geb.r en Gestr. Heer

u H. wel Geb.r onderdaen en bereijtwillige Dienaer

D. V. Dockum

Rossem den 24 feb.r 1752.

p.s. van dese naedenmiddag is hier de regering verset en wegens het Dorp aengestelt, ghent kanegref als Buurm.r ook bij Continuatie tot drossaer Heer van Hainselt en kerkenm.r Heer de Cuijper

III De Bataafs-Franse tijd

Aan het einde van de achttiende eeuw werd het bestuurlijke en politieke systeem van wat nog steeds de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was drastisch omgegooid. Dat in zijn voegen krakende bouwsel was in de steek gelaten door de spil van het geheel, erfstadhouder Willem V, die naar Engeland was gevlucht. De Fransen, die in 1795 het land waren binnengetrokken, ondersteunden een nieuw staatsbestel dat door de anti-Oranje gezinde patriotten was vormgegeven, de Bataafse Republiek. Dat systeem bracht bepaalde ideeën in praktijk die tijdens de Franse Revolutie opgang hadden gemaakt. En dat betekende onder meer dat de zorg voor de minder bedeelde medemens op een andere manier werd georganiseerd dan tot dan toe. Men ging in Frankrijk in de praktijk veel minder ver dan de denkbeelden van de revolutionairen, laat staan in Nederland, waar het allemaal nog meer behoudend was.

Weldadigheid, een andere benadering van hulp

Over het algemeen draaiden de discussies om twee keuzes die men had, die tussen uitdelen of faciliteren. Moet een liefdadige organisatie bijvoorbeeld een straatarme boer helpen te overleven door hem brood, kolen voor de kachel of kleding te geven, of tast ze dieper in de beurs en schaft ze een koe voor hem aan, of geeft ze hem een lening waarmee hij in zijn bedrijf kan investeren? Wie kan rekenen op regelmatige ondersteuning wordt passief en afhankelijk, en gaat minder snel op zoek naar werk om zichzelf te kunnen bedruipen. Wie wordt geholpen aan werk te komen waarmee hij zijn brood en brandstof kan verdienen staat veel zelfstandiger in het leven. Dat zijn veel gehoorde argumenten die al eeuwenlang van stal gehaald worden, ook nu.
De Fransen hadden ervaringen met 'bienfaisance' (weldadigheid) die in de plaats van 'charité' (liefdadigheid) moest komen. Zij streefden ernaar de armen in hun eigen woonplaats te helpen, om te voorkomen dat ze als bedelaars zouden rondzwerven en overal een beroep op de armenzorg zouden doen.[23] In 1798 werd een ontwerp gemaakt voor de eerste Grondwet van Nederland, de zogenaamde Staatsregeling voor het Bataafsche volk, waarin staat (artikel 48): 'De maatschappij, bedoelende in alles de welvaart harer leden, verschaft arbeid aan den nijveren, onderstand (dat wil zeggen, ondersteuning, hulp) aan den onvermogenden. Moedwillige lediggangers hebben daarop geene aanspraak. De maatschappij vordert de volstrekte wering van alle bedelarij'. Verder zou worden gezorgd (artikel 50) voor de opvoeding van 'verworpen kinderen'.[24]

17 Willem V wordt op de hak genomen op deze spotprent van Johannes Jelgerhuis uit 1786.
Aanleiding voor de prent waren gebeurtenissen rond Hattem en Elburg, begin september 1786. Patriottisch gezinde bestuurders verzetten zich hier tegen de prinsstadhouder. Willem V ('Aartstiran') wil voedsel afpakken van een Gelderse boer ('Bataaf'), die daar fel tegen protesteert.
Collectie Rijksmuseum Amsterdam

In de Franse tijd werden overal in Nederland 'Bureaux de Bienfaisance' opgericht, die de regie hadden over de hulp aan armen en gebrekkigen ('weldadigheid') door kerkelijke en maatschappelijke instellingen. Deze moesten hun administratie inleveren bij de bureaus, die daar op hun eigen wijze invulling aan gaven. Ondanks de hooggestemde ideeën die ingang hadden gevonden, was aan het soort hulp heel weinig veranderd. Dus werd er voornamelijk ondersteund en geen werk verschaft, ook al omdat het hier economisch gezien niet best ging. Wel kregen particuliere liefdadige stichtingen als het Manhuis het extra moeilijk omdat vraagtekens werden geplaatst bij de manier waarop bijstand werd verleend.

Het Manhuis onder druk

De rentmeester van Reindert baron van Randwijck correspondeerde sinds 1796 uitgebreid met het Bataafse, later Franse, gezag over de heerlijke rechten en de plaats die het Manhuis en de Geestelijke Beurs daarin innamen. Het Bataafs-Franse bewind had niets op met heerlijke rechten, die als feodaal, dus verwerpelijk, werden gezien. Rentmeester Van Dockum stuurde de autoriteiten kopie na kopie van leenakten, van de fundatiebrief uit 1567 en van lijsten van bedelingen die namens het Manhuis werden gedaan. Van Randwijck moest zich destijds vooral verantwoorden over de goederen die bij de Geestelijke Beurs hoorden, een nogal precair onderwerp. Zijn rentmeester legde uit dat deze beurs geen armenfonds was, maar eigendom van Van Randwijck, die uit de Geestelijke Beurs jaarlijks het tractement van de predikant van de hervormde gemeente van Rossum betaalde en dat van de schoolmeester. Verder werd daaruit het onderwijs aan de jeugd betaald, reparaties aan de kerk en pastorie, school en schoolhuis.[25]

In 1811 gaf Reindert baron van Randwijck aan het 'Bureau de Bienfaisance' in Zaltbommel weer de nodige uitleg over het Manhuis van Rossum. Dit was niet zo vreemd, want hetzelfde werd gevraagd aan de andere fondsen ter ondersteuning van behoeftigen. In Rossum waren dat de diaconie en de armenkas die door twee armmeesters werd beheerd. De rentmeester van het Manhuis berichtte dat het Manhuis van Rossum was gesticht en gefundeerd door Johan van Rossum op 10 maart 1567, nadat zijn broer Maarten van Rossum, heer van Rossum, tevoren was overleden. Hij verstrekte een opgave van de eigendommen, bestaande uit bouw- en weiland in Rossum, met de locatie en afmetingen, en van de uiterwaard bij Rijswijk, bestaande uit hooiland, weiland en houtgewas, 'waar van den grooten mij onbekend is'.[26]

Het beheer van het Manhuis werd behalve in het jaar 1811 in elk geval ook in 1813 gevoerd door het Bureau de Bienfaisance in Zaltbommel, waaraan de toenmalige rentmeester zijn rekeningen had opgestuurd. Of het bureau zich in die paar jaar uitgebreid heeft bemoeid met de wijze waarop het Manhuis werd bestuurd, is onduidelijk. Het Franse bewind kreeg het steeds moeilijker, economisch ging het slecht, overal was er stagnatie en achterstand. Men zal wel andere prioriteiten gehad hebben.

Wel kregen particuliere liefdadige stichtingen als het Manhuis het extra moeilijk omdat vraagtekens werden geplaatst bij de manier waarop bijstand werd verleend.

IV Het Manhuis vanaf de Franse tijd, vóór de grote hervormingen van de negentiende eeuw

18 (links) Een portretje van Jasper Ganderheyden, die ten tijde van Reindert baron van Randwijck (1738 -1816) en Otto baron van Randwijck (1763-1833), was aangesteld als rentmeester en administrateur van het Manhuis. Verder was hij van 1818 tot 1829 burgemeester van Rossum.
Collectie RKD-Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis Den Haag

19 (rechts) Otto baron van Randwyck (1763– 1833), opvolger van Reindert baron van Randwijck.
Collectie RKD-Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis Den Haag

Na het vertrek van de Fransen in 1813 kwam koning Willem I, zoon van de voormalige stadhouder Willem V, aan de macht. Hij heeft wat de armenzorg betreft de situatie van vóór de Franse tijd hersteld. De Bureaux de Bienfaisance werden opgeheven en de fondsen en goederen teruggegeven aan hun vroegere beheerders. Reindert baron van Randwijck kreeg weer alle zeggenschap over het Manhuis, zoals de fundatie nog steeds genoemd werd. De administratie werd op de oude voet voortgezet. Bedelingen aan behoeftigen van verschillende godsdienstige gezindten was het doel.[27]
Van Randwijck had het er uiteindelijk niet slecht afgebracht, want nog tot 1852 was het beheer van de Geestelijke Beurs in handen van een Van Randwijck. Elders waren de geestelijke goederen meestal in handen van overheden gekomen. Het betekende dat de heer en zijn rentmeesters ook na de Franse tijd veel invloed hadden in Rossum. Die heer mocht overigens bij koninklijk besluit uit 1822 sinds dat jaar in het Koninkrijk der Nederlanden de titel van baron voeren. Maar al in de zeventiende en achttiende eeuw noemden leden van de adel die lid van de provinciale ridderschappen waren zich 'baron', terwijl ze geen baronie bezaten. Het was een poging om op gelijke voet te komen met de adel in het buitenland. Zo ook – we zagen het al – leden van het geslacht Van Randwijck sinds de achttiende eeuw.[28]

Landelijke aanpak van ellende
Het Manhuis was in 1815 een van de drie liefdadige fondsen in Rossum, de 'Grote Armen' en de diaconie van de hervormde gemeente waren de beide andere fondsen. Deze drie partijen betaalden gezamenlijk

het tractement van dokter en vroedmeester Vetman te Alem en de medicijnen die hij voorschreef, om te zorgen dat de armen van het dorp hun broodnodige medische verzorging kregen.[29] De armenzorg was na de Franse tijd wel op een ander plan gekomen, als gevolg van de enorm toegenomen armoede. De Fransen hadden een uitgeput land achtergelaten, dat maar langzaam opkrabbelde. Velen hadden geen inkomsten, de bevolking nam te snel toe voor de schaarse middelen van bestaan en er heersten regelmatig ziekten onder mensen, dieren en gewassen. Er waren bijvoorbeeld uitbraken van runderpest in de negentiende eeuw, er heerste in 1845 aardappelziekte, aan het einde van de negentiende eeuw ontstond de graancrisis en raakte tuberculose onder alle lagen van de bevolking verspreid. Hoewel de armenzorg aanvankelijk teruggreep op de toestand van voor de Franse tijd, viel dat gezien de grote problemen niet vol te houden. Men streefde naar een landelijke oplossing. Zo werden hele volksstammen paupers naar de Koloniën van Weldadigheid bij Frederiksoord, Wilhelminaoord, Boschoord en Willemsoord gestuurd, of kwamen ze terecht in de strafkolonies van Veenhuizen en Ommerschans. Daar bouwden ze in het gunstigste geval een moeizaam bestaan op, maar meestal slaagden ze hier niet in. De zorg voor behoeftigen en armen werd in de loop van de negentiende eeuw dus veel grootschaliger én gericht op het aan het werk zetten van de armen die daartoe in staat waren.

Het Manhuis gaat op oude voet verder

Die vorm van ondersteuning was aan het kleinschalige Manhuis niet besteed. Dat gaf als vanouds geld uit aan uitdelingen van eerste levensbehoeften en bijdragen aan de huisvesting van armen, zoals onder andere blijkt uit de rekeningen uit de jaren twintig tot en met veertig van de negentiende eeuw. Er werd riet voor daken van armen gekocht, kleding, klompen, er is een keer een bedrag betaald voor het weiden van een koe van een arme vrouw en aan een behoeftige weduwe werd in 1827 een bijdrage gegeven om een 'varkje' te kunnen slachten. De vader van een blind kind die geneeskundige hulp zocht kreeg in 1847 geld, een ander kreeg in 1843 *f* 46,- van het Manhuis als bijdrage aan de aankoop van een paard. Een aantal arme vrouwen ontving in 1828 een bedrag om 'patenten' van te kopen, oftewel vergunningen, om brood en beschuit langs de deuren te verkopen. Zo konden ze verzekerd zijn van een bestaan voor hen en hun gezinnen. De rechtstreekse ondersteuning kwam veelal terecht bij weduwen met kinderen, die na het wegvallen van de kostwinner maar moeilijk in hun onderhoud konden voorzien.

Verder betaalde het Manhuis het schoolgeld en samen met de schrijfbehoeften van arme schoolkinderen en doodskisten van overleden arme mensen. Minder voor de hand liggend waren de toelagen die voor de postbode 'op' Zaltbommel en die 'op' Den Bosch werden betaald. In 1839 werd bovendien voor *f* 3,75 rode baai aangeschaft (een wollen stof) om daar een broek van de bode op 's-Hertogenbosch van te laten maken. Uit de rekeningen blijkt dat het Manhuis de giften veelal afstemde met die van de beide andere partijen die bijstand verleenden, de armenkas en de diaconie. Er was een taakverdeling ontstaan die onrechtvaardige situaties moest voorkomen. Incidenteel droeg het Manhuis bij aan onderstand buiten Rossum. Zo werden onderdelen van de doodskist en de kosten voor de begrafenis van Lamert Kampsteeg uit Heesselt betaald. Heesselt was een van de heerlijkheden van de baron Van Randwijck.

Tussen 1826 en 1833 kocht het Manhuis lokaal vlas aan, dat tegen betaling werd gesponnen, tot garen gekookt of tot linnen verwerkt. Het meeste is uitgedeeld aan de armen, maar er werd ook linnen verkocht voor onder andere het behangsel in het huis van de pastoor en voor de kap van het wagentje van rentmeester Van der Dussen.[30]

20 Een zogenaamde centsprent met daarop afgebeeld diverse vormen van 'Nederlandsche weldadigheid', uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, 1818-1829. Dergelijke prenten konden voor weinig geld worden aangeschaft, vandaar de naam.
Collectie Rijksmuseum Amsterdam

PRENTEN UITGEGEVEN DOOR DE MAATSCHAPPIJ:

Tot Nut van 't Algemeen.

NEDERLANDSCHE WELDADIGHEID.

Gratis Vaccineren.

Geneeskunst! u zij lof! u, die den vond bedacht,
Die zegen schenkt aan de aarde en troost aan ons geslacht!
Heil, *Neêrland!* gij, die dan, wanneer de smetstof woedt,
Het kroost der schaamlen redt en voor 't gevaar behoedt.

Aanneming in het Weeshuis.

Verlaten zijt gij niet, gij, troosteloose wees!
Te hooger stijgt de zorg, hoe meer uw kommer rees.
Zie, hoe welddadigheid verlaten weezen wenkt,
Hun Vaders wedergeeft en Moeders wederschenkt.

Fundatie-Huis van de Vrouwe van Renswoude.

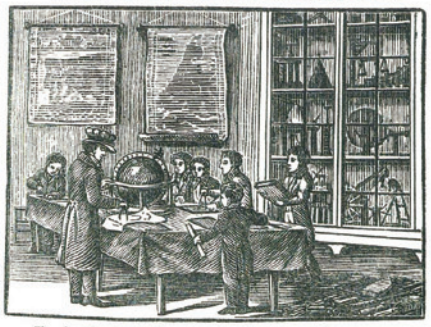

Zie, hoe de nijvre wees, om vlug verstand vereerd,
Hier afgezonderd leeft en Vrije Kunsten leert.
Roemt, *Utrecht*, *'s Hage* en *Delft!* het Erfdeel van die Vrouw;
Haar weldaad sterkt met kracht der weezen heilgebouw.

Predriks-Oord.

Weldadigheid, Gods beeld, praalt dan eerst rijk en schoon,
Als de armoê 't loon geniet van eigen vlijtbetoon:
Voor haar blijft, welk een glans het goud ook om zich spreid',
De grootste weldaad *werk* en nutte *werkzaamheid*.

Veenhuizen.

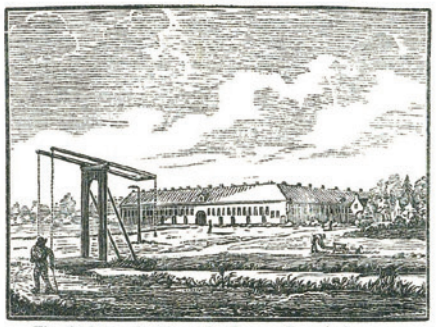

Hier ziet het weesje zich, op 't stil en vreedzaam land,
Gevormd en opgeleid tot een' gewenschten stand.
Deelde eens zijn vroege jeugd in 's levens moeite en pijn,
Hier leert hij vlijtig, braaf, wijs en gelukkig zijn.

Gasthuis.

Hier volgt de mensch de les, die hem de Hemel gaf:
Verzacht des lijders leed, en droog zijn tranen af;
Schenk aan den kranke troost, door liefde en broedermin,
En fluister hem de hoop op blijder toekomst in.

Soep- en Turfuitdeeling.

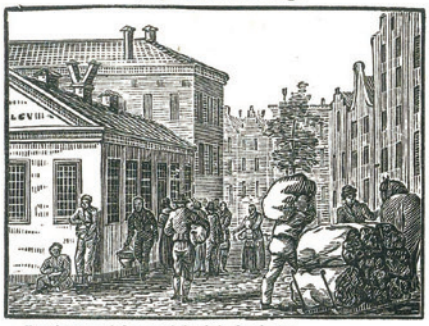

De winter voer' den nood der lijdenden in top,
Hij voert weldadigheid tot hooger werkkring op;
En wie van koude beeft, en wie van honger schreit
Vind brandstof, hem ten dienst, en voedsel toebereid.

Collecte.

Als water, vuur en krijg verdelgen have en goed,
Of, als de winterkoû de schaamlen lijden doet,
Dan is geen volk op aarde aan *Neêrlands* volk gelijk;
't Is mild door God bedeeld, maar meest in weldoen rijk.

Brooduitdeeling.

't Gebrek woede elders voort, en doe, in hut of stulp,
't Behoeftig volk vergaan, bezwijken zonder hulp:
In Ruijters Vaderland vertoont zich naauw de nood,
Of Ruijters kroost snelt toe en geeft den armen brood.

Invaliden-Huis.

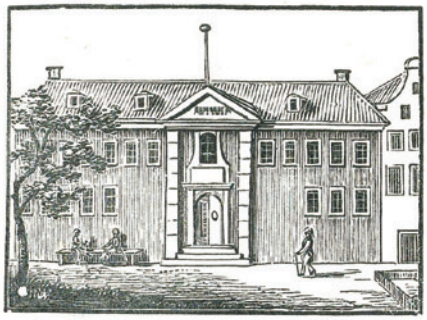

Voor helden, droef vermankt, verrees dit nut gesticht,
Hier word hun smart verzacht, en, wat hen drukt, verlicht.
Wie, als de nood het eischt, zijn lijf en leven biedt,
Is zeker — *Nederland* vergeet zijn dappren niet.

Hofje.

Het teêr geslacht, door tal en last van jaren krom,
Voelt hier den kommer niet van zwakte en ouderdom;
Maar looft de zorg en trouw, die hier nog heil beschikt,
De wankle treden schraagt en 's levens last verlicht.

Oude Mannen- en Vrouwenhuis.

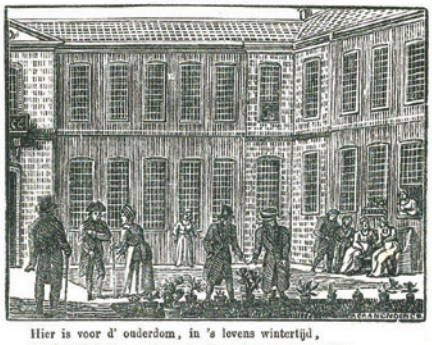

Hier is voor d' ouderdom, in 's levens wintertijd,
Een schuilplaats aan de rust, die ouden voegt, gewijd;
Hier denkt de grijze vaak aan 't goed, dat God hem gaf
En hopend ziet hij uit naar de andre zij van 't graf.

Te Amsterdam, ter Boekdrukkerij van DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Warmoesgracht, Buurt LL., 58.

21 Godard Adriaan Jacob baron van Randwijck.
Collectie RKD-Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis Den Haag

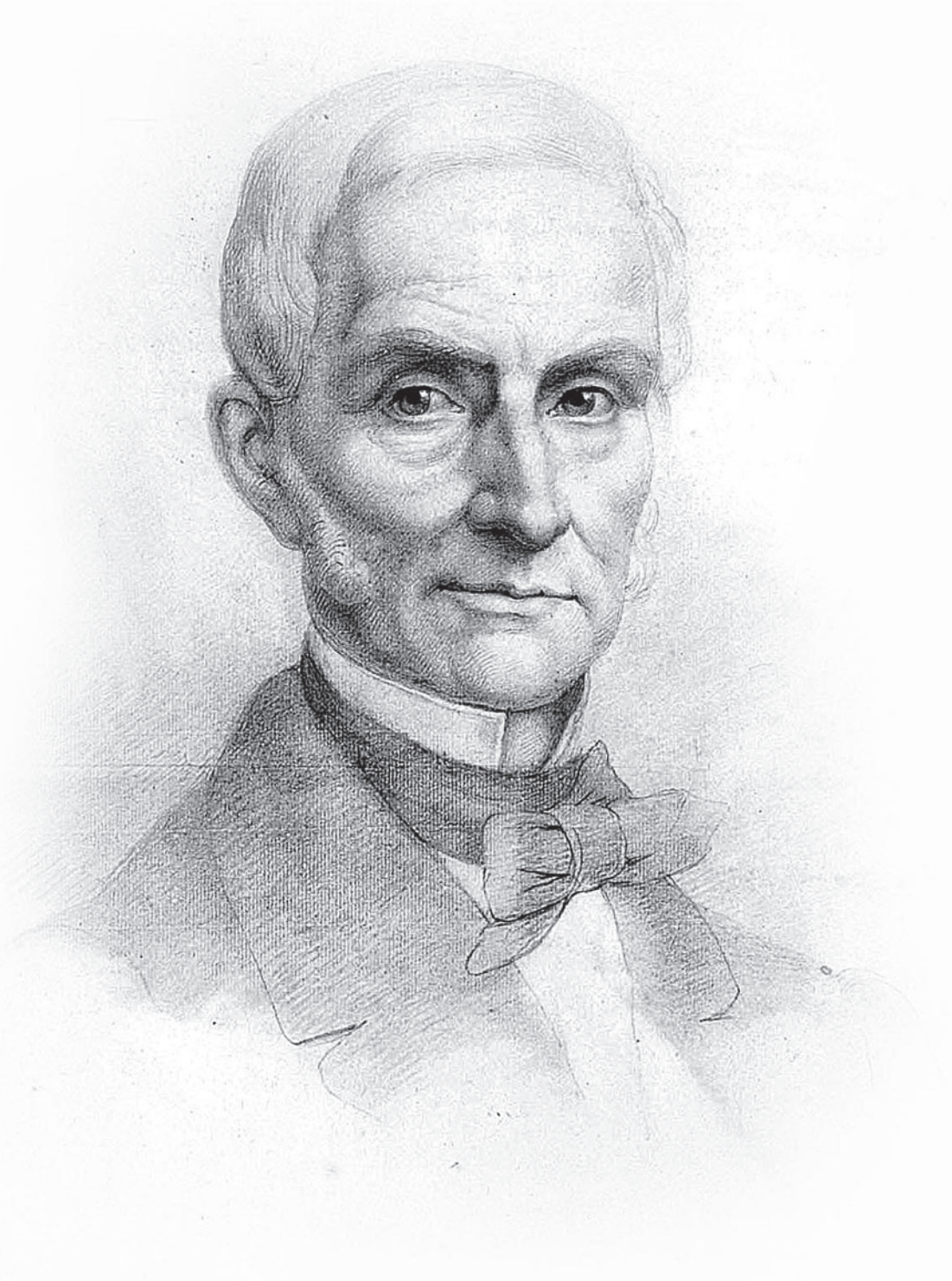

V Grote veranderingen rond 1850

Rond het midden van de negentiende eeuw bestonden vergevorderde plannen voor een nieuwe wet voor de armenzorg, die het enorme sociale probleem zou aanpakken. De liberaal Thorbecke wilde de armenzorg drastisch hervormen en daar een publiek belang van maken. Door de val van zijn kabinet, het Eerste kabinet Thorbecke hield het van 1849 tot 1853 vol, kwam daar uiteindelijk weinig van terecht.

Gevolgen van de Armenwet van 1854

In het jaar volgend op de beëindiging van zijn kabinet werd de zogenaamde Armenwet van 1854 aangenomen, die voorbij ging aan de inzichten van Thorbecke. De armenzorg werd niet van staatswege geregeld, maar was een voortzetting van het aloude systeem van liefdadigheid en bedeling door kerkelijke instanties, aangevuld met burgerlijke armenkassen onder toezicht van lokale autoriteiten. Het was de bedoeling dat de armen die niets van de kerk kregen aanspraak konden maken op de burgerlijke armenkassen van de plaats waar ze geboren waren. De lokale overheden wilden echter zo min mogelijk aan hen uitgeven. En dan was die kerkelijke en burgerlijke zorg nog beperkt tot fatsoenlijke armen. Voor zwervers, bedelaars, criminele armen en andere arme lieden die het niet zo nauw namen, bestond geen vangnet. Zij werden bij voorkeur afgevoerd naar de eerder genoemde strafkoloniën in het oosten van het land.[31]

In het kader van de bemoeienissen met de armenzorg lieten Thorbecke's ministerie van Binnenlandse Zaken en de provincie Gelderland het Manhuis in Rossum natrekken, dat beheerd werd door dezelfde Van Randwijck die hier ook de Geestelijke Beurs beheerde. Net als in de Franse tijd probeerde de overheid het terrein te betreden dat tot die tijd exclusief van het Manhuis was geweest.
Dat de positie van het Manhuis daardoor veranderde blijkt alleen al uit de gebruikte termen. Terwijl in de correspondentie uit 1851 en 1852 sprake is van het 'Manhuis' of de 'Manhuisfondsen' wanneer het om de financiën gaat, verandert de aanduiding in de loop van 1852. Het wordt 'het Manhuisfonds' zonder meer. Een fonds dat op gelijke voet stond met andere lokale fondsen die zich met de armenzorg bezighielden.

Tegen het licht bij de provincie

Het begon ermee dat autoriteiten van de provincie Gelderland in 1851 informeerden naar het functioneren van het Manhuis, waarbij ze verwezen naar de bepalingen in de stichtingsbrief uit 1567. G.A.J. baron van Randwijck reageerde met een overzicht van de geschiedenis van de fundatie en gaf uitleg over het bestuur van het Manhuis. Op dat moment werd het beheer van de manhuisgoederen door de eigenaar van de heerlijkheid Rossum gevoerd, samen met een administrerend provisor, namelijk de rentmeester van Van Randwijck, die als zodanig door Van Randwijck voor zijn diensten betaald werd. Dat week, zoals de provincie had geconstateerd, af van de regel in de stichtingsbrief van Johan van Rossum, waarin drie provisoren worden genoemd. Van Randwijck stelde van zijn kant dat het er zo in elk geval al een eeuw lang aan toeging. Uit een akte van de schepenen van Driel, die hij in bezit had en in kopie aan de provincie opstuurde, zou blijken dat de heer van Rossum niet perse de schout in het bestuur hoefde op te nemen, zoals in de stichtingsbrief staat, maar een andere bekwame persoon kon aanwijzen.

Van Randwijck las de naam van de man die destijds naast de deken van Rossum als provisor was benoemd als 'Erf Henrichsz' (dat moet zijn 'Egen Henrickssz'). Bij andere gelegenheden werd deze schepenbrief juist aangehaald om te bewijzen dat de heer van Rossum geheel volgens de letter van de stichtingsbrief provisoren had aangesteld. De schepenbrief wordt nog steeds bewaard in het Archief van het Manhuisfonds.[32] Over de benoeming van de deken van Rossum in het bestuur, zoals de stichtingsbrief voorschreef, kon Van Randwijck kort zijn. Sinds 1600, toen het dorp officieel protestants was geworden, waren hier geen dekens meer en konden die dus ook niet tot het bestuur toetreden. Kortom, het Manhuis werd sedert ongeveer 1600 door twee provisoren bestuurd, waarvan één in elk geval een Van Randwijck was en de tweede in de meeste gevallen de rentmeester van Van Randwijck.
Van Randwijck schreef aan de commissaris des Konings van de provincie Gelderland, W.A. baron Schimmelpenninck van der Oijen, dat hij best inzage wilde geven in alle roerende en onroerende goederen van het Manhuis van Rossum. Hij wilde ook samen met de provincie regelen dat die goederen zouden blijven dienen voor het doel waarvoor ze bestemd waren. Van Randwijck merkte op dat de stichting in het verleden niet slecht beheerd kon zijn, gezien de toename van goederen vergeleken met wat in de stichtingsbrief wordt genoemd. Het fonds, dat er de laatste jaren behoorlijk op vooruit was gegaan, werd volgens hem gebruikt voor bedelingen, een aandeel in het tractement van de dokter die de armen van Rossum bijstond, subsidies aan het algemeen armbestuur voor kostgelden, verbetering van bouwvallige woningen van armen en andere onderstand die hij zinvol vond.

Controle

Van hogerhand werd allereerst aangedrongen op personele wijzigingen in het bestuur van het Manhuis, zodat dit niet meer uitsluitend een zaak van Van Randwijck en zijn rentmeester zou zijn. Van Randwijck sloot zich hierbij aan, maar wilde geen geestelijke als provisor, aangezien dan de strijd tussen protestant en katholiek zou kunnen oplaaien, een slechte zaak voor een stichting die zich volkomen neutraal opstelde. Johan van Rossum had volgens hem in 1567 de geestelijkheid alleen aan het bestuur van het Manhuis toegevoegd om ervoor te zorgen dat de begunstigden zich aan hun vrome plichten hielden die in de stichtingsbrief waren voorgeschreven. Omdat het Manhuis in de zin van een huis voor vier mannen niet meer bestond, kon dat toezicht door een geestelijke vervallen.
Anno 1852 stemde Van Randwijck in met controle door de provincie Gelderland op het financiële beheer van het Manhuis, zodat kon worden gewaarborgd dat de goederen van het fonds werden gebruikt voor de doelen die men zich had gesteld. Het beheer van de instelling zou daarmee voldoen aan de regels die golden voor openbare liefdadigheid. Tevens zou er door de overheid, dus de provincie Gelderland, op worden toegezien dat de bedoelingen van de stichter van het fonds werden nageleefd. De provincie moest verder de benoeming van nieuwe provisoren goedkeuren, afgezien van de collator tevens opperprovisor, een Van Randwijck. De provincie pleitte ervoor om de burgemeester van Rossum als provisor te benoemen in plaats van de schout die Johan van Rossum voor ogen had. Was dat al een behoorlijk bittere pil voor Van Randwijck, hij kreeg nog meer te verwerken. Hij moest ermee akkoord gaan dat hij

Van Randwijck merkte op dat de stichting in het verleden niet slecht beheerd kon zijn, gezien de toename van goederen vergeleken met wat in de stichtingsbrief wordt genoemd.

niet langer het beheer zou hebben over de Geestelijke Beurs. Van Randwijck overwoog even om dit aan te vechten, maar liet het hier bij nader inzien niet op aan komen. In het vervolg werden de goederen van de Geestelijke Beurs beheerd door het Bestuur der Domeinen, een overheidsinstelling.[33]

De kwestie Poederoijen

Maar het heetste hangijzer dat in 1852 in beeld kwam was de kwestie Poederoijen. Uit een missive van het ministerie van Binnenlandse Zaken aan de commissaris des Konings van 30 april 1852 blijkt dat de overheid Johan van Rossum wilde navolgen, die niet alleen de behoeftigen van Rossum, maar ook die van Poederoijen bevoordeelde. De burgemeester en wethouders van Poederoijen maakten al spoedig aanspraak op een deel van de inkomsten van het Manhuisfonds. De archivaris van de provincie Gelderland had een document geproduceerd over de stichtingsbrief, waarin hij belichtte dat Johan van Rossum aan oude mannen van de 'regten bloede van Rossum' boven die van Poederoijen de voorkeur gaf bij het vergeven van een plaats in het Manhuis. Rossum en Poederoijen werden door hem dus niet gelijkwaardig behandeld.
In de stukken uit 1853 van het Manhuisfonds, dat op dat moment bijna drie eeuwen oud was, stond volgens de bestuurders dat het tenminste tenminste gedurende de afgelopen anderhalve eeuw op dezelfde wijze werd bestuurd, dus alleen ten behoeve van ingezetenen van Rossum. Het Manhuisfonds vond het daarom erg merkwaardig dat Burgemeester en Wethouders van Poederoijen plots aanspraak maakten op de helft van het fonds, onder het motto dat Rossum en Poederoijen gelijk op moesten delen in de opbrengsten van de stichting. De Poederoijense bestuurders redeneerden dat Johan van Rossum immers het Manhuis had bedoeld voor een gelijk aantal oude mannen uit Poederoijen en Rossum.
Het Manhuisfonds concludeerde aan de hand van oude rekeningen dat de gemeente Poederoijen aantoonbaar nooit iets had ontvangen uit dit fonds en daar ook nooit tegen had geprotesteerd, zoals ouden van dagen uit Poederoijen konden bevestigen. En dat ondanks het feit dat volgens het fonds de inhoud van de stichtingsbrief zeer goed bekend was in de gemeente Poederoijen. Rossum was, nog steeds volgens het Manhuisfonds zelf, bijna drie eeuwen lang in het ongestoorde bezit van het fonds geweest, wat betekende dat de aanspraken van Poederoijen al lang verjaard waren.
Poederoijen stelde zich aanvankelijk terughoudend op. In een brief van 24 februari 1853 aan de provincie schrijven Burgemeester en Wethouders slechts: wanneer men naar de geest van de stichtingsbrief handelt, dan volgt daaruit dat de behoeftigen uit Rossum en Poederoijen evenveel aanspraken hebben, immers: twee personen uit Rossum en twee uit Poederoijen kwamen in aanmerking. Poederoijen had echter nooit iets uit het Manhuisfonds ontvangen en ook nooit 'enige reclame gedaan', voor zover bekend. De gemeente Poederoijen was naar eigen zeggen de inhoud van de stichtingsbrief niet bekend. Zelfs de heer A. Vervooren, 90 jaar oud, wist hier niets van. Wel hadden sommigen vroeger bij geruchte vernomen dat Poederoijen misschien nog wel in de inkomsten van de Manhuisgoederen te Rossum zou moeten delen, als daarvoor de bewijzen boven water te krijgen waren. Niemand had die bewijzen echter kunnen achterhalen.[34]

Gaandeweg mat Poederoijen zich een veel fermer standpunt aan. Vermoedelijk gebeurde dat onder invloed van Gedeputeerde Staten van de provincie Gelderland. De overheid deed er in die tijd alles aan om de kosten die zij voor de armenzorg moest maken zo beperkt mogelijk te houden, zoals wel blijkt uit de tekst van de Armenwet uit 1854. Een particulier fonds dat de nood in Poederoijen kon verlichten, was dan ook zeer welkom. Burgemeester en Wethouders van Poederoijen stelden het Manhuisfonds te

Rossum op de hoogte van het feit dat de gemeente recht had op de helft van de inkomsten van het Manhuisfonds. Gedeputeerde Staten steunden deze aanspraken uiteraard, maar het Manhuisfonds was en bleef mordicus tegen. Gedeputeerde Staten boden aan om te bemiddelen, tegelijkertijd dreigend dat, wanneer het niet lukte om tot overeenstemming te komen, het reglement van het Manhuisfonds niet zou worden goedgekeurd door de provincie. Omdat dit verplicht was, zat het Manhuisfonds n 1853 behoorlijk klem. Tegen wil en dank, en met het onaangename gevoel dat de aanspraken van de gemeente Poederoijen erg dubieus waren, kwam het tot een loven en bieden.

Afspraken over de Manhuiswaard

Uiteindelijk werd een compromis bereikt, vooral ter voorkoming van hoog oplopende proceskosten voor het Manhuisfonds. Poederoijen zou de helft van de 'zuivere opbrengsten'(de inkomsten van pachten en hout- en rietgewas minus de kosten van het bijhouden van weg- en waterwerken en diverse belastingen) van de Manhuiswaard bij Rijswijk van het Manhuisfonds te Rossum ontvangen. Berekend was dat dit zou neerkomen op ongeveer een kwart van de gemiddelde zuivere opbrengst van het hele fonds gedurende de twaalf jaar vóór 1854. Poederoijen had een derde geëist en meer administratieve zeggenschap, maar moest moest inbinden..

Het Manhuisfonds verplichtte zich om in een apart hoofdstuk van zijn jaarrekeningen verantwoording af te leggen over de inkomsten van en uitgaven voor de Manhuiswaard bij Rijswijk en over de grootte van de som die naar Poederoijen ging. De rekeningen, inclusief het hoofdstuk over Poederoijen, moesten worden goedgekeurd door Gedeputeerde Staten. De constructie met het aparte hoofdstuk van de Manhuiswaard, dat naar de gemeente Poederoijen, later de voormalige gemeente Poederoijen, werd gestuurd, bleef tot 1992 bestaan. De controle door Gedeputeerde Staten was echter in 1961 al afgeschaft.[35]

Opvallend is dat nergens in de hele discussie over de rechten van Poederoijen het argument naar voren komt dat de fundatie van Johan van Rossum in 1567 betrekking had op twee van zijn eigen heerlijkheden in de Bommelerwaard. De Van Randwijcks zaten in een andere situatie. Het geslacht bezat sinds 1633, toen Jacob van Randwijck de heerlijkheid aan-

22 **Het Huis te Rossum, circa 1850-1854, prent uitgegeven door Frans Buffa en Zonen.**
Collectie Rijksmuseum Amsterdam

kocht, wel Rossum, maar *niet* de heerlijkheid Poederoijen. De aankoop van de heerlijkheid Rossum bezorgde het geslacht automatisch het Manhuis, zoals in de stichtingsbrief geregeld is. Het kwam bij de Van Randwijcks en hun mede provisoren logischerwijs niet op om van geld van het Rossumse Manhuis goede werken in Poederoijen te verrichten. Zij hadden daar immers geen relatie mee. Wel gingen er incidenteel giften van het fonds naar bewoners van andere heerlijkheden van Van Randwijck, zo blijkt uit rekeningen.

Reglement van 1856

Op 22 januari 1852 werd een gewijzigd concept reglement over de samenstelling en inrichting van het bestuur en het beheer van het Manhuisfonds te Rossum opgesteld en opgestuurd naar Gedeputeerde Staten. Dat werd door hen, zoals gezegd, niet goedgekeurd. Na de boven beschreven verwikkelingen is dit reglement gewijzigd, wat resulteerde in het definitieve reglement van 1856.[36]

Het reglement van 1856

Reglement omtrent de samenstelling van het bestuur over en wijze van beheer een aanwending van inkomsten van het Manhuisfonds te Rossum.

Samenstelling en inrichting van het bestuur

art. 1

Het bestuur bestaat uit de tijdelijke eigenaar van het huis en de heerlijkheid Rossum als collator en opperprovisor, de tijdelijke burgemeester van Rossum, voor zover deze zich met de betrekking belast, en een ingezetene van de gemeente Rossum, als mede provisoren, de laatste te benoemen door H.H. Gedeputeerde Sta-

23 Het reglement van het Manhuisfonds te Rossum uit 1855, definitief ingevoerd in 1856.
Foto's auteur

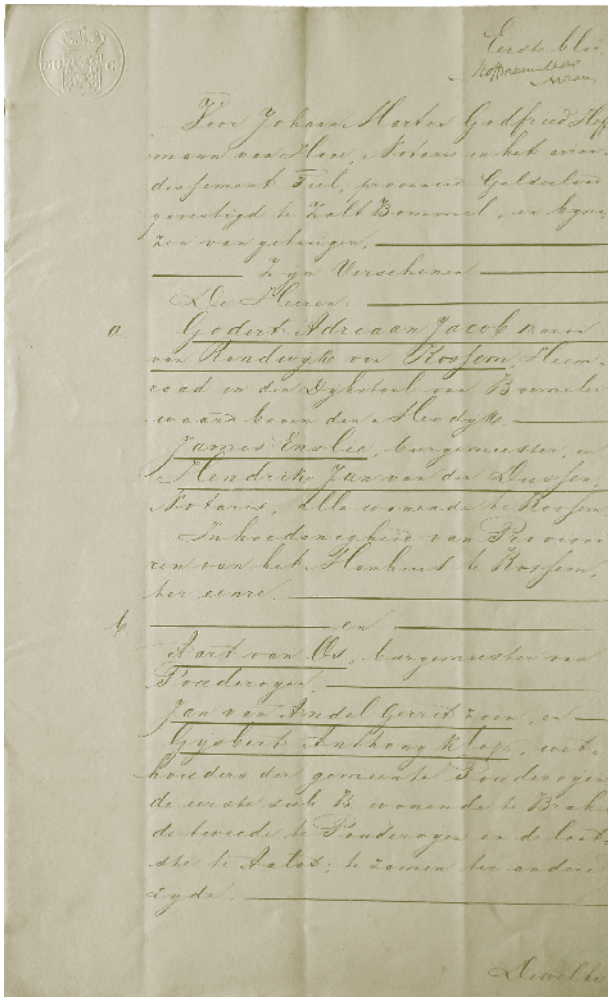

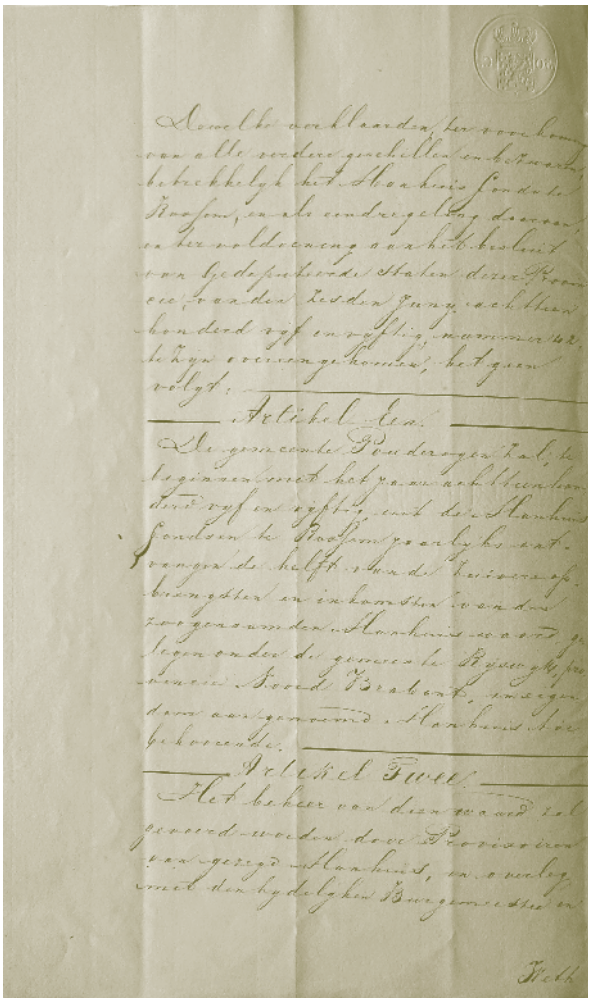

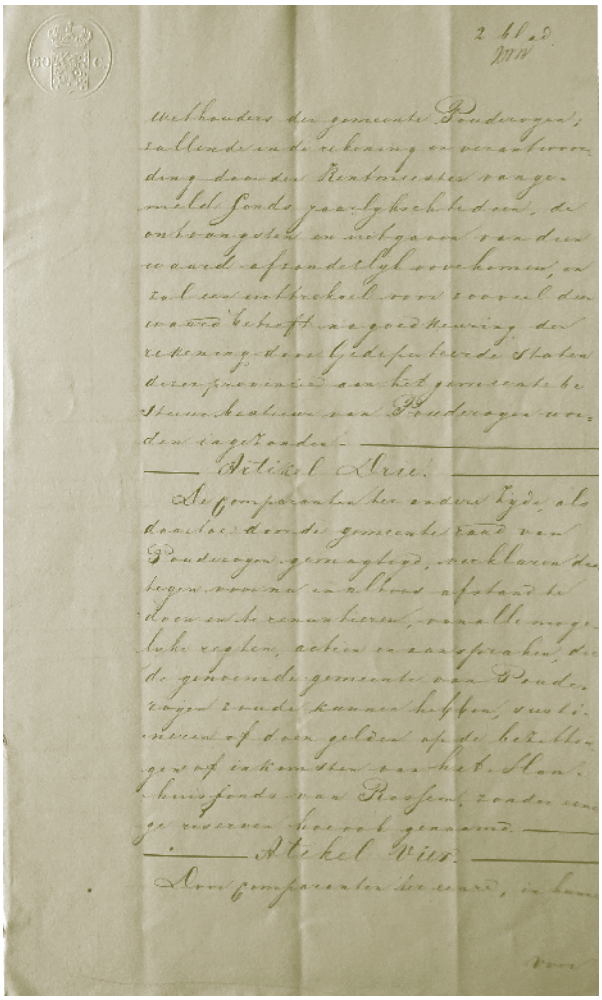

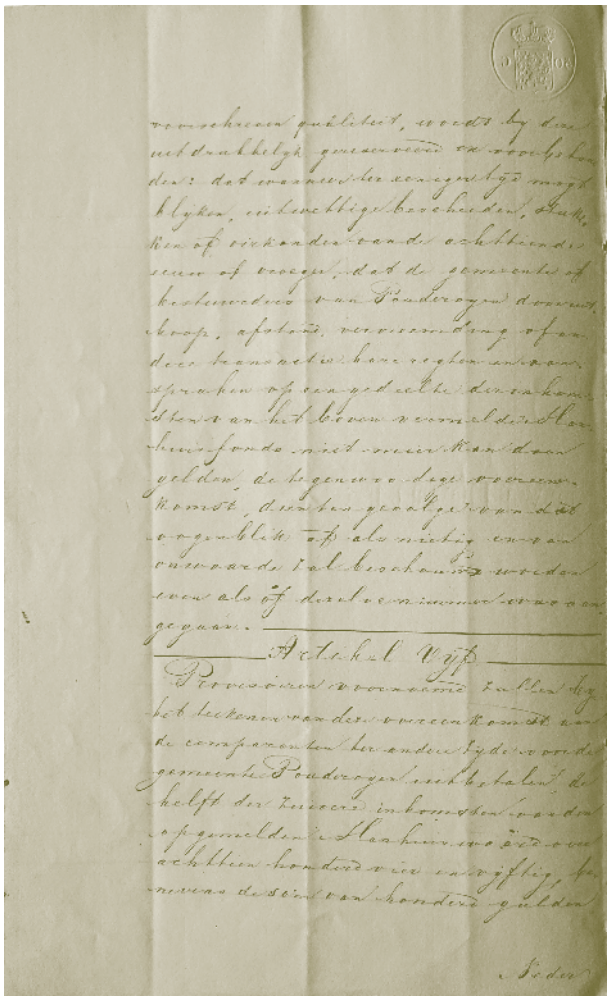

ten uit een voordracht van drie kandidaten door de collator te doen, zodanig als zulks is samengesteld bij resolutie van GS van 8 juni 1852 nr. 4 en goedgekeurd door de koning blijkens missive van de minister van Binnenlandse Zaken d.d. 6 augustus daaropvolgend nr. 205, 7e afdeling.
Indien de burgemeester verschoond wenst te blijven van de betrekking van mede-provisor, zal, zoals bij bedoelde resolutie is opgegeven, een lid van de raad in zijn plaats door de raad voor drie jaar worden benoemd.

art. 2
Wat betreft het beheer van de eigendommen van het fonds in de provincie Noord-Brabant, de Manhuiswaard bij Rijswijk, zal dit door de provisoren van gezegd Manhuis worden gevoerd, in overleg met de tijdelijke burgemeester en wethouders van de gemeente Poederoijen die daartoe bij raadsbesluit zijn gemachtigd, naar aanleiding van het besluit van GS d.d. 9 januari 1855 nr. 80, blijkens de overeenkomst vervat in een notariële akte tussen genoemde provisoren en Burgemeester en Wethouders van Poederoijen, gepasseerd voor notaris Hoffmann van Hove en getuigen te Zaltbommel, 9 oktober 1855, geregistreerd aldaar op 19 oktober 1855 deel 51 fol. 48 v.c. 4.[37]

art. 3
Ingevolge besluit van GS van 29 augustus 1855 nr. 11 zal met 1 september 1858 een van de ingezetenen van de gemeente drie jaar lang de betrekking van provisor bekleden, aftreden, doch opnieuw kunnen worden voorgedragen.

art. 4
Een van deze provisoren zal door de collator worden belast met het doen van de

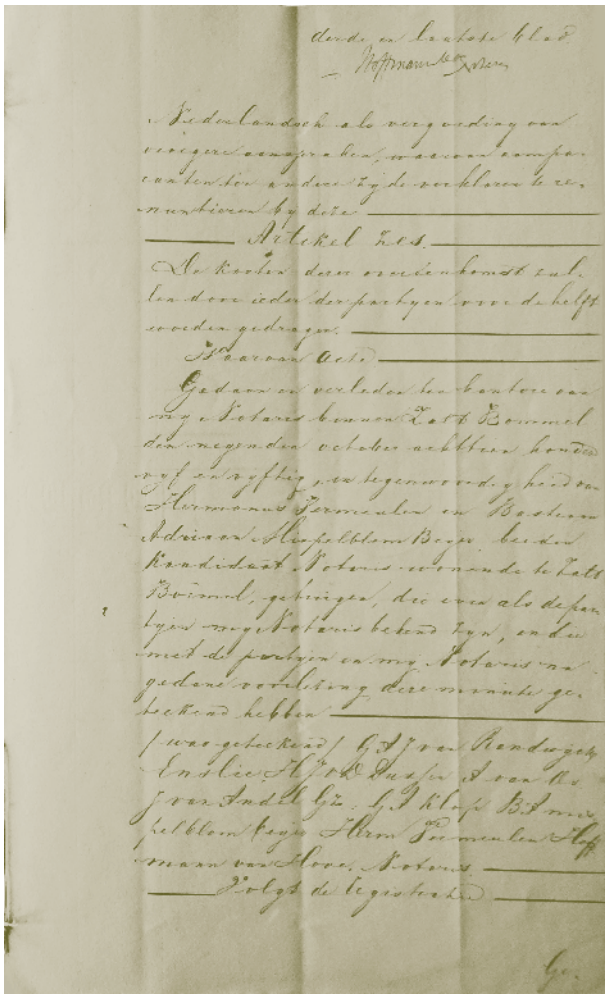

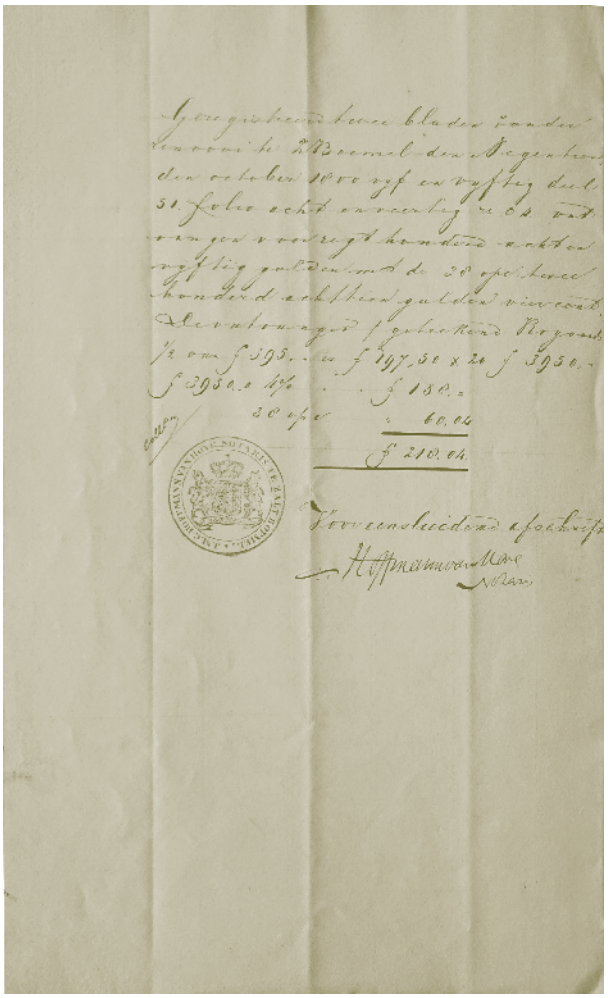

ontvangsten en uitgaven en de dagelijkse gang van zaken.

art. 5
De collator belegt de vergaderingen en bekleedt het voorzitterschap. Behalve de vergadering bepaald in art. 8 zullen jaarlijks nog minstens twee vergaderingen gehouden worden. Wanneer de collator niet bij de vergaderingen tegenwoordig kan zijn, kan hij zich laten vervangen.

art. 6
Alleen de provisor bedoeld in art. 4 zal inkomen genieten, de andere bestuursleden niet; alleen zullen hun reiskosten vergoed worden wanneer zij zich voor het fonds buiten de gemeente moeten begeven.

art. 7
Provisoren zullen behoorlijk toezicht houden op het gedrag van de bedeelden en delen hun aanmerkingen dienaangaande mee bij de eerste vergadering of tussentijds.

Wijze van beheer der eigendommen en aanwending der inkomsten van het fonds

art. 8
Jaarlijks, en wel in de eerste helft van november, zal door het bestuur de rekening van het vorige jaar worden opgemaakt, 'waarbij geen restanten van wanbetaling zullen geleden worden'. Hiervan kan in enkele gevallen worden afgeweken, maar de beweegredenen zullen worden medegedeeld bij het overleggen van de rekeningen aan H.H. Gedeputeerde Staten.

art. 9
In de rekening zullen de ontvangsten en uitgaven van de Manhuiswaard te Rijswijk

afzonderlijk moeten voorkomen. Nadat het bestuur de goedgekeurde rekening van GS terug zal hebben ontvangen, zal een afschrift of uittreksel worden gestuurd naar het gemeentebestuur van Poederoijen, voor zover betreffende de zuivere ontvangsten en uitgaven van de Manhuiswaard. Hiervan komt de gemeente volgens artikel 2 van de akte de helft toe. Over die helft kunnen Burgemeester en Wethouders van Poederoijen dadelijk na goedkeuring van de rekening beschikken, zonder verantwoording daarover af te leggen aan de provisoren.

art. 10
De provisor belast met het doen van de ontvangsten en uitgaven is verantwoordelijk voor het niet ontvangene, en zal jaarlijks tot beloning genieten 5 ten 100 van de gewone inkomsten van het gehele fonds.

art. 11
De rekening (zie art. 8) zal in duplo worden opgemaakt en vóór 1 december ter goedkeuring aan GS worden opgezonden, een exemplaar zal verblijven in het archief van het bestuur.

art. 12
Levert de rekening een voordelig slot op, dan zal dit geheel of gedeeltelijk belegd worden naar goedvinden van het bestuur.

art. 13
De collator is bewaarder van de fondsen, inkomende stukken, rekeningen en alle andere archiefstukken en is bij inventaris, waarvan iedere provisor een afschrift krijgt, verantwoordelijk voor de bewaring. Hij geeft inzage en mededeling van die stukken aan provisoren wanneer zij die aanvragen.

art. 14
De grondeigendommen zullen in het openbaar worden verpacht. In algemeen overleg van het bestuur kan hier in enkele gevallen van worden afgeweken, maar alleen wanneer aan GS de beweegredenen worden meegedeeld.

art. 15
Bij voortduring zullen aan behoeftigen van beider kunnen en allerlei gezindten vaste bedelingen worden verstrekt, mits zij ingezetenen van Rossum zijn.

art. 16
De bedeelden moeten minstens 50 jaar oud zijn en bewijzen kunnen overleveren van een goed zedelijk en onberispelijk gedrag.

art. 17
De bedeling geschiedt bij wekelijkse of driemaandelijkse toelagen, naar goedvinden van het bestuur.

art. 18
De bedeelden worden door de collator opperprovisor aan de mede provisoren voorgesteld, die met de collator de bedeelden beoordelen en bepalen.

art. 19
Aan de bedeelden kan ook geneeskundige hulp worden verleend. Ook kunnen de kosten van het onderwijs aan kinderen of kindskinderen van bedeelden worden vergoed.

art. 20
In buitengewone gevallen kunnen er ook levensbehoeften, brandstoffen en kledingstukken aan de bedeelden worden verstrekt, terwijl ook enige herstellingen aan hun woningen kunnen worden verricht.

art. 21
De bedelingen zoals bedoeld in art. 19 en 20 geschieden in overleg met de collator en mede provisoren.

art. 22
De collator kan, wanneer de kas zulks toelaat, tijdelijke hulp aan enkele behoeftigen verstrekken, waarvan hij kennis geeft bij elke vergadering aan mede provisoren.

art. 23
Wanneer men het nodig oordeelt dit reglement te veranderen, strekkend tot meerder voordeel van dit fonds, kunnen die onder goedkeuring van GS worden gemaakt.

Aldus vastgesteld door provisoren van het Manhuis te Rossum, 19 januari 1856. Goedgekeurd bij besluit van GS, 6 februari 1856.[38]

Twee fondsen, twee besturen
In de praktijk zijn sinds 1856 twee manhuisfondsen actief, het Manhuisfonds van Rossum onder voorzitterschap van de collator en opperprovisor, een baron Van Randwijck, en het Manhuisfonds van Poederoijen, onder voorzitterschap van de burgemeester van Poederoijen (na de gemeentelijke herindelingen die van Brakel en vervolgens Zaltbommel). Beide fondsen deelden geld en goederen uit aan armen en hulpbehoevenden die van onbesproken gedrag moesten zijn. De manier waarop verschilde nogal. Het fonds in Poederoijen was veel meer een verlengstuk van de gemeente dan dat in Rossum. We verwijzen voor de gang van zaken in Poederoijen naar de afzonderlijke publicatie over dat onderwerp.

VI Het Manhuisfonds van Rossum na 1856

In Rossum ging men na 1856 met drie provisoren verder. Zij verdeelden de giften op dezelfde manier als voor 1856 en er werd dus nog steeds nauw samengewerkt met de armenkas en de diaconie. Zo is in 1864 *f* 40,- betaald aan het algemene armenfonds als bijdrage in de aankoop van brandstoffen die aan de armen zijn uitgedeeld. Niet vermeld is of dat de 'algemene armen' waren, of de armen van het Manhuisfonds. Het zal een soortgelijke regeling zijn geweest als met betrekking tot het salaris van de geneesheer en gekochte medicijnen (zie boven). Om de twee jaar werden de bedelingen aan de behoeftigen in de rekeningen van Van der Dussen (de rentmeester, administrerend provisor van het Manhuisfonds) gespecificeerd kennelijk.[39]

Wie zich schaamde om van de armen te trekken, kon een beroep doen op het Manhuisfonds, zo blijkt uit het volgende voorbeeld. Dat was waarschijnlijk meer discreet.
De heer Enslie, burgemeester van Rossum en provisor van het Manhuisfonds, wendde zich in een brief van 23 maart 1854 tot Godard baron van Randwijck over Hendrik de Lang, buurman van A. van Bergen (die deze zaak vermoedelijk bij hem heeft aangekaart). Deze verkeerde door ziekte in hoogst armoedige omstandigheden en was te 'eergiering' om zich tot de 'algemene armen' te wenden. Het was echter in het belang van zijn huisgezin om bijstand uit het fonds van het manhuis te ontvangen. Enslie vroeg de heer Van der Dussen op te dragen de hulp uit te reiken.

Eind 1864 verzocht het algemeen armbestuur van Rossum het Manhuisfonds om een bijdrage in de kosten van lessen in breien en naaien aan ongeveer 30 leerlingen uit de 'arbeidende klasse' die dat zelf niet konden betalen. Aanvankelijk was er maar weinig animo, maar daar was snel verandering in gekomen. Het armenfonds had er niet voldoende geld voor en deed een beroep op de welwillendheid van het Manhuisfonds.

Tot slot nog een voorbeeld van samenwerking met andere organisaties die hulp boden:
Kennisgeving van Burgemeester en Wethouders van Rossum dat de krankzinnige C.A. van Steenbrugge in het gasthuis te Zutphen is overleden op 22 juli 1886. De kosten voor verpleging werden deels gedragen door het Manhuisfonds.
Men bedankte in deze kennisgeving, gedateerd 12 augustus 1866, voor de vrijwillige bijdrage van het Manhuisfonds.[40]

Onderdeel van een systeem
Het Manhuisfonds van Rossum werd vanaf het derde kwart van de negentiende eeuw steeds verder ingekapseld in de landelijke organisatie van de armenzorg. Zo moesten de tabellen over instellingen van Weldadigheid die door de centrale overheid werden toegestuurd worden ingevuld omwille van de statistiek. Het

Het Manhuisfonds van Rossum werd vanaf het derde kwart van de negentiende eeuw steeds verder ingekapseld in de landelijke organisatie van de armenzorg.

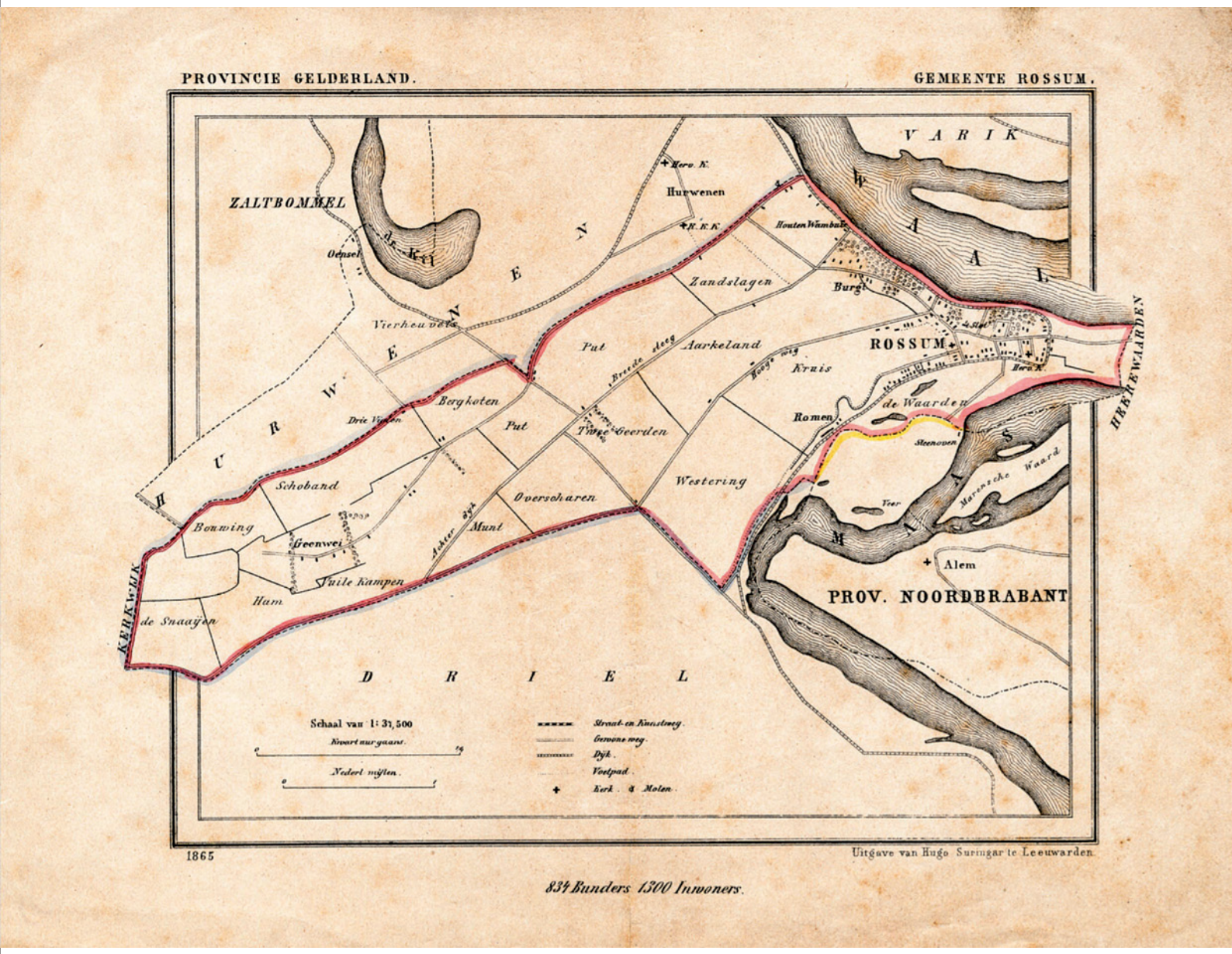

Manhuisfonds stuurde ook naamregisters op, waarin onder andere werden aangegeven het soort bedeling, de periode van ondersteuning en de oorzaak van de behoeftige omstandigheden. Dat laatste was meestal ouderdom, want wie oud was en niet kon werken had geen inkomen.[41]

De overheidsbemoeienis op het terrein van de armenzorg werd almaar sterker. De Armenwet van 1854, die de zorg definieerde als liefdadigheid van voornamelijk kerkelijke organisaties en de gemeentelijke armenkassen, werd ingehaald door de praktijk. De partijen hadden te weinig geld in kas om de situatie aan te kunnen, coördinatie ontbrak, ze waren op de lange duur niet voldoende effectief, etc. Het werd tijd voor een beter wettelijk kader. Dat zou er pas in 1912 van komen.

24 Gemeentekaartje van Suringar uit 1865, waarop de grenzen van de heerlijkheid Rossum zijn aangegeven. Deze vielen samen met de gemeentegrenzen.
Collectie Carel baron van Randwyck

VII Het Manhuisfonds van Rossum in de twintigste eeuw

In de periode tussen 1900 en pakweg 1940 veranderde er voor het Manhuisfonds van Rossum niet zo veel. De activiteiten ten behoeve van de armen werden in samenwerking met de andere fondsen voortgezet. Wel kwamen daar enkele nieuwe vormen van bijstand bij. Uit het Notulenboek van het Manhuisfonds te Rossum (bijgehouden van 1907 tot 1988) blijkt dat het aantal vergaderingen per jaar erg kon verschillen. Tot 1928 kwamen de provisoren meestal drie tot vier keer per jaar bijeen, daarna één maal per jaar, uitzonderlijke situaties daargelaten.

Vaste en tijdelijke bedeelden

Tijdens een vergadering in 1907 kwam het systeem van bedeling aan de orde waarmee tot en met de Tweede Wereldoorlog zou worden gewerkt. Men ging uit van een groep van een bepaald aantal vaste bedeelden. Daarnaast was er een groep tijdelijk bedeelden die in grootte fluctueerde. Zij kregen hulp in noodgevallen of gedurende een korte periode. Maar veel tijdelijk bedeelden hadden eigenlijk permanente hulp nodig en waren in afwachting van een plaats als vaste bedeelde. Viel iemand van de groep vaste bedeelden weg, dan werd zijn of haar plaats opgevuld door een van de tijdelijk bedeelden toe te laten. Overigens blijkt uit de hoogte van de uitgekeerde bedragen dat de armen van de steun van het Manhuisfonds te Rossum niet konden rondkomen. Zij kregen ook van andere partijen een bijdrage, namelijk de gemeente en/of het Rijk en eventueel de diaconie.
Het fonds verleende verder hulp op economisch gebied, zoals in het verleden eveneens het geval was, bijvoorbeeld voor de aanschaf van een paard waarmee een landbouwer zijn bedrijf draaiende kon houden. Ook werd geld geleend voor bijvoorbeeld de bouw van een huis of reparatie van een schip, zodat iemand beter in zijn levensonderhoud kon voorzien. Er werd nog steeds brandstof gekocht voor de armen en er waren nog steeds huizen die op kosten van het fonds werden gerepareerd. In deze periode is het werkterrein van het Manhuisfonds verbreed, doordat in elk geval vanaf 1911 het Groene Kruis jaarlijks werd gesteund, een landelijk opererende organisatie die medische hulp en voorlichting aanbood, ook aan armen. Het Manhuisfonds gaf jaarlijks *f* 90,- aan het op te richten Zusterfonds van het Groene Kruis voor de aanstelling van een verpleegster. Alle bedeelden (41 personen) werden als lid van het Groene Kruis aangemeld, voor *f* 0,25 per jaar.[42]

Poederoijen en de Armenwet van 1912

Ondertussen stonden de zaken elders niet stil. Landelijk gezien werd aangedrongen op een betere organisatie van de armenzorg. In 1912 werd een Armenwet aangenomen die de kerkelijke en particuliere armenzorg meer op de achtergrond plaatste vergeleken met de oude Armenwet. De nadruk kwam nu te liggen bij de overheidszorg voor de armen. Overheidszorg betekende in die tijd vooral gemeentelijke zorg, de landelijke overheid hield zich van dit terrein voornamelijk afzijdig.[43] De wet van 1912 had gevolgen voor de wettelijke status van de Poederoijense tak van het Manhuisfonds. In Rossum speelde dit probleem niet, omdat daar geen twijfel was ontstaan over de status van het Manhuisfonds. Dat viel duidelijk onder het beheer van Van Randwijck en twee mede provisoren.

Uit de Armenwet van 1912: artikel 2
1. Deze wet onderscheidt:
a. gemeente-instellingen, door de bur-

gerlijke overheid geregeld en door of van harentwege bestuurd;

b. instellingen eener kerkelijke gemeente, vanwege die kerkelijke gemeente geregeld en bestuurd;

c. instellingen door bijzondere personen, of bijzondere niet kerkelijke vereenigingen of stichtingen geregeld en bestuurd;

d. instellingen van gemengden aard, in welker regeling of bestuur door de burgerlijke overheid en vanwege een kerkelijke gemeente of door bijzondere personen of bijzondere, niet kerkelijke, vereenigigingen of stichtingen gezamenlijk wordt voorzien.

2. In deze wet worden onder burgerlijke instellingen, kerkelijke instellingen, bijzondere instellingen en gemengde instellingen onderscheidenlijk verstaan instellingen, als bedoeld in het eerste lid onder letter a, b, c en d. [44]

De manier waarop artikel 2 kon worden geïnterpreteerd leidde tot wrijving tussen het Manhuisfonds van Poederoijen en de provincie Gelderland, zie de publicatie over het Manhuisfonds van Poederoijen.

Reglement van 1925 voor Poederoijen

In 1925 is door het Manhuisfonds van Rossum een nieuw reglement vastgesteld dat aan Gedeputeerde Staten van Gelderland werd toegestuurd, zoals verplicht was. Dat reglement gold voor het Manhuisfonds te Poederoijen. Gedeputeerde Staten hadden voor het Manhuisfonds van Poederoijen een ontwerp gemaakt, maar dat werd door de provisoren grotendeels verworpen. Het gevolg was een slepend conflict tussen Gedeputeerde Staten en het Manhuisfonds te Poederoijen, waarin beide partijen water bij de wijn moesten doen. Het Manhuisfonds van Rossum bemoeide zich hier niet meer mee en heeft het onderwerp overgelaten aan de Poederoijense tak. Die kwam statutair los van Rossum te staan. Alleen financieel waren beide fondsen nog nauw verbonden.[45] Zie hiervoor de publicatie *Het Manhuisfonds van Poederoijen, Zaltbommel 2017.*

De grote crisis van de jaren dertig en de Tweede Wereldoorlog

De diepe economische crisis die in de jaren dertig van de twintigste eeuw heerste had grote gevolgen voor de beide Manhuisfondsen. De inkomsten namen dramatisch af, omdat ze voor het grootste deel uit pachten bestonden. Die waren vanwege de malaise in de landbouw enorm gekelderd. Beide fondsen waren gedwongen de uitkeringen te verlagen. In het Notulenboek van het Manhuisfonds Rossum (vergadering van 31 oktober 1935) staat dat de toelage aan de bedeelden, *f* 40,- per jaar per persoon, werd

25 **Ontwerp van een zogenaamd 'weldadigheidszegel' van 2 cent door de bekende kunstenaar Jan Toorop, 1923. 'Weldadigheid' slaat op het feit dat het om een postzegel met toeslag ging, die ten goede kwam aan liefdadige doelen. In dit geval is weldadigheid ook het onderwerp van de zegel.**
Museum voor Communicatie, Den Haag.

verminderd naar *f* 35,- per jaar. Een mager bedrag, waarvan ook destijds niemand in leven kon blijven. Van 1936 tot 1939 werd hier bovenop besloten om de vaste bedeelden te laten 'uitsterven'. Dat betekende dat geen nieuwe vaste bedeelden werden aangenomen wanneer een plaats openviel.
Tijdens de Tweede Wereldoorlog blijkt nog steeds een groep van vaste bedeelden te bestaan. In 1942 besloot men namelijk alweer om vrij gekomen plaatsen van de bedeelden voorlopig niet aan te vullen. Wel zouden periodieke uitkeringen worden gegeven bij ziekte en dergelijke, of als bijstand noodzakelijk was. In hetzelfde jaar 1942 heeft mevrouw Van Randwijck per volmacht haar echtgenoot vervangen tijdens de jaarvergadering, aangezien die zich in Duitse krijgsgevangenschap bevond. Op de vergadering van 5 juli 1945 was F.S.C. baron van Randwijck weer aanwezig. Er lijken zich tijdens de oorlog geen schokkende feiten te hebben voorgedaan voor Manhuisfonds van Rossum. Men ging als vanouds door.[46]

Verzorgingsstaat en het Manhuisfonds

Na afloop van de oorlog veranderde de zorg voor ouderen, armen en zwakken in een snel tempo. In plaats van de gemeentelijke armenkassen en diaconieën zorgden landelijke overheidsinstellingen in toenemende mate voor uitkeringen aan armen, weduwen, wezen en invaliden. Op 1 januari 1965 trad bijvoorbeeld de Algemene Bijstandswet in werking, die een al jaren bestaande praktijk op schrift stelde. Ook deze wet had gevolgen voor de taken van het Manhuisfonds.[47]
Het Manhuisfonds knoopte aan bij de verworvenheden van de verzorgingsstaat, die maakten dat veel activiteiten van het Manhuisfonds anders moesten worden ingevuld. Zo schafte het fonds de bijdrage aan het salaris van een dokter die armen behandelde af, en betaalde het in plaats daarvan sinds 1948 de ziekenfondspremie van de betreffende personen. In 1949 is sprake van de aanpassing van het reglement van 1856 aan de nieuwe tijd. Toen tien jaar voor de invoering van de AOW uit 1957 de 'Noodwet Ouderdomsvoorziening' van kracht werd, konden verschillende artikelen van het reglement worden gewijzigd omdat ze niet actueel meer waren. Het nieuwe reglement werd in de vergadering van 31 oktober 1949 vastgesteld en in 1950 officieel voor de notaris bekrachtigd.
Terwijl de bestuurders van het Manhuisfonds van Rossum aan de ene kant moesten inspelen op de vernieuwingen die op het gebied van sociale zekerheid werden ingevoerd, wilden ze anderzijds terug naar de wortels van het fonds, of die in elk geval in ere houden. In 1949 besloten ze dat het perceel de 'Manhuishof', gelegen

26 Het weitje van het Manhuisfonds aan de Manhuisstraat anno nu.
Foto: Erik Vos

27 **Het perceel van de hof of tuin van het Manhuis, gelegen aan de Slotselaan, schuin vóór de kerk van Rossum. Dat perceel zou, als we afgaan op de lijsten van verponding, wel eens de plaats geweest kunnen zijn waar eens het Manhuis stond.**
Foto: Erik Vos

achter het pand Maasdijk A 43, niet zou worden verkocht, 'aangezien bedoeld perceeltje eertijds door Jan van Rossum werd geschonken om daarop een manhuis te doen stichten'. In 1975 gaf de administrerend provisor notaris J.A.P.A. van Dam te kennen dat ondanks het bestemmingsplan dat voor de kom van Rossum werd voorbereid, het perceeltje langs de Manhuisstraat naar zijn mening de erfdienstbaarheid van 'niet bouwen' moest krijgen. Tot op heden is dit stuk grond aan de Manhuisstraat eigendom van het Manhuisfonds in Rossum.[48]

Een Manhuis aan de Maasdijk

Met name A.F. van Goelst Meijer, tot 1958 burgemeester van Rossum, en notaris Van Dam interesseerden zich sterk voor het verleden van hun woonplaats, de families die hier woonden en het Manhuisfonds. Vermoedelijk had Van Randwijck dezelfde instelling, maar die komt niet zo duidelijk naar voren. Van Goelst Meijer schreef onder andere een verhandeling over het Slot van Rossum. In 1947 werd op de jaarvergadering het volgende besloten: 'Om het Manhuisfonds meer aan zijn oorspronkelijke doel te kunnen laten beantwoorden zal het Bestuur, waartoe aangewezen worden de heer V. Goelst Meijer en Van der Kaaij, richtlijnen daarstellen om tot dat doel te kunnen geraken.' In 1950 wordt duidelijk hoe Van Goelst Meijer het voor zich zag: hij wilde simpelweg een huis bouwen voor vier mannen en een vrouw om het huishoudelijk werk te verrichten. Precies zoals Johan van Rossum het had bedoeld. Het bestuur zou hiermee graag akkoord gaan, alleen kampte het met een aloud probleem: 'de finanti-en laten de bouw van een manhuis thans niet toe'. Maar het plan verdween hiermee niet in de prullenbak.

In 1969 bereed Van Goelst Meijer zijn favoriete stokpaardje weer: hij had het tijdens de vergadering van het bestuur over het doel dat de stichting voor ogen moest houden, namelijk het stichten van een Manhuis. Het bestuur besloot zo

Tot op heden is dit stuk grond aan de Manhuisstraat eigendom van het Manhuisfonds in Rossum.

28 (links) F.S.C. baron van Randwijck (1894-1977), in marineuniform.
Collectie Carel baron van Randwyck

29 (rechts) De burgemeester van de gemeente Rossum, A.F. van Goelst Meijer.
Regionaal Archief Rivierenland

spoedig mogelijk een pand in Rossum aan te kopen, om daar tenminste vier, mogelijk meer, mensen in onder te brengen, waartoe een verzorgster zou worden aangetrokken. Concreet had men het pand Maasdijk 54 uitgekozen, eigendom van, en bewoond door, de heer C. Walraven. Op 1 juli 1970 belegden F.S.C. baron van Randwijck, collator en 'opperprovisor' te Baarn, A.F. van Goelst Meijer, inmiddels bewoner van het Kasteel Waardenburg, en J.A.P.A. van Dam te Rossum, een speciale vergadering. Onderwerp was de besteding van de gelden in verband met het doel omschreven in de stichtingsbrief van 10 maart 1567, het stichten van een 'manhuys tot Rossem'.
Van Goelst Meijer vond dat de stichting zoveel mogelijk geld moest opsparen om een 'Manhuis' te stichten. De andere provisoren waren minder principieel. Zij zouden een deel van de jaarlijkse inkomsten willen besteden aan andere sociale doelstellingen. Besloten werd om voor die sociale doelstellingen jaarlijks ƒ 1000,- uit te trekken, voornamelijk om de levensavond van ouden van dagen te verlichten.[49]

30 Notaris J.A.P.A. van Dam.
Regionaal Archief Rivierenland

In 1973 werd besloten om het pand van Walraven aan de Maasdijk in principe aan te kopen om daar in de toekomst een manhuis te stichten. Het bleek een wereldvreemd project. Het daaropvolgende jaar trad Van Goelst Meijer, die het als 82-jarige, 40 jaar actief voor het Manhuisfonds, welletjes vond, af als provisor. Hij bleef nog een tijdje aan als adviseur, ook al omdat in 1974 F.S.C. baron van Randwijck het fonds had verlaten en was opgevolgd door Maurits baron van Randwijck. Deze was de zoon van de in Aerdenhout wonende W.C. baron van Randwijck en een achter-

31 Het pand Maasdijk 54 te Rossum op een oude foto.
Regionaal Archief Rivierenland

neef van F.S.C. baron van Randwijck, aan wie statutair de opperprovisoren verwant moesten zijn.[50] Toeval of niet, in hetzelfde jaar was het plan voor een Rossums Manhuis van de baan. Allerlei eisen van de overheid maakten het stichten van zo'n manhuis praktisch onmogelijk, zo was wel duidelijk geworden. Hoe anders zou het geweest zijn wanneer de wet- en regelgeving geen roet in het eten had gegooid. Dan zou in elk geval iedereen in Rossum hebben geweten wat het Manhuis was en misschien wel hebben gedacht dat het eeuwenlang op zijn plaats aan de Maasdijk stond.

Deelname aan bejaardenhuisvesting

Het Manhuisfonds viel terug op een plan dat al in 1955 was geopperd, namelijk om samen met de gemeente woningen voor ouderen te bouwen. In 1975 stuurde het fonds aan op samenwerking met woningstichting 'De Vijf Gemeenten', die bejaardenwoningen zou bouwen en deze verhuren aan het Manhuisfonds. Dat kon deze tegen gereduceerde prijs onderverhuren aan mensen die ondersteund moesten worden. De woningstichting stond hier positief tegenover, maar uiteindelijk was ook dit helemaal niet mogelijk vanwege, hier duiken ze weer op, de overheidsvoorschriften. Aldus de notulen uit 1978.

En zo mislukte in feite het laatste grote initiatief van het Manhuisfonds om de oorspronkelijke doelgroep van het Manhuis te helpen, bejaarden die niet meer voor zichzelf konden zorgen. Later werd, en wordt nog altijd, op een veel lossere basis ondersteuning aan ouderen geboden wanneer de overheidsvoorzieningen niet toereikend zijn. Hetzelfde gold en geldt overigens voor andere leeftijdscategorieën.[51]

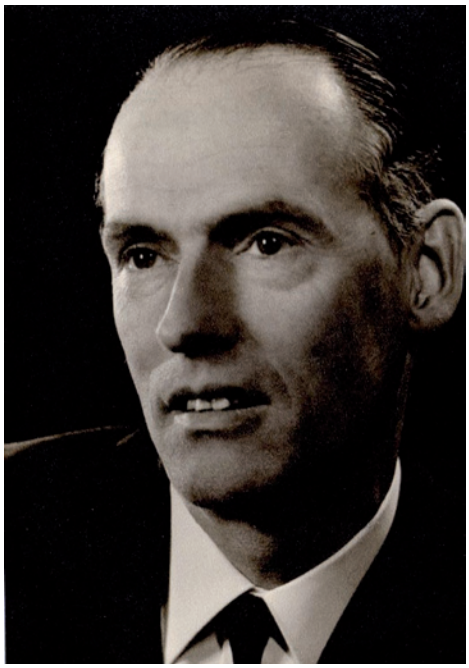

32 Maurits baron van Randwijck in 1967.
Collectie Stefania barones van Randwijck.

Statuten van 1950

Notaris Van Dam had er een speciale studie van gemaakt hoe de opvolging van de opperprovisoren, tevens collatoren, georganiseerd moest worden. Zij dienden in mannelijke lijn afkomstig te zijn van de laatste opperprovisor, Frans Steven Carel baron van Randwijck. In geval de mannelijke lijn afbrak moest de vrouwelijke afstammingslijn uitkomst bieden. Er zullen heel wat uren zijn gaan zitten in de vaststelling van de juiste volgorde. Het complete schema werd verwerkt in het reglement of de statuten van 1950, die door de provisoren Frans Steven Carel baron van Randwijck te Rossum, Adriaan Ferdinand van Goelst Meijer te Rossum en Dirk Avezaat van der Kaaij te Rossum, ten overstaan van notaris J.A.P.A. van Dam, eveneens te Rossum, zijn opgesteld. Van Dam was toen nog geen provisor van het Manhuisfonds. De statuten van 1950 vervingen die van 1856.

Behalve de kwestie van de opvolging van de opperprovisoren werden in de statuten de overige bestuursfuncties behandeld, de procedures in verband met vergaderingen en bedelingen en de administratieve regelingen. De bedelingen waren bestemd voor behoeftigen 'van beiderlei kunne', woonachtig in de gemeente Rossum, of – in geval deze zou worden opgeheven – de voormalige gemeente Rossum. Zij dienden tenminste vijftig jaar oud te zijn en in het bezit van bewijzen van 'een goed en zedelijk en onberispelijk gedrag'. De bedeelden ontvingen wekelijkse of driemaandelijkse toelagen, naar goedvinden van het bestuur. Aan hun kon ook geneeskundige hulp worden verleend op kosten van het Manhuisfonds, het onderwijs aan hun kinderen kon door het fonds worden vergoed en tenslotte verstrekte het fonds onder buitengewone omstandigheden levensmiddelen, kleding en brandstof aan de bedeelden. Ook werden reparaties aan hun woningen vergoed. Behalve de opperprovisor moesten de provisoren afkomstig zijn uit de gemeente Rossum. Wanneer Van Goelst Meijer aftrad, zou hij worden opgevolgd door de predikant van de hervormde gemeente te Rossum, of door de voorzitter van de kerkenraad. De derde provisor moest ingezetene zijn van Rossum of inwoner van de vroegere gemeente Rossum, en zou worden benoemd door Gedeputeerde Staten van Gelderland. Gedeputeerde Staten moesten ook de rekeningen goedkeuren, waarna een afschrift van het hoofdstuk over de Manhuiswaard bij Rijswijk naar Poederoijen diende te worden gestuurd.[52]

Vernieuwde statuten, 1961, 1979

Na 1950 zijn de statuten verschillende keren vernieuwd.

In januari 1957 werd de zogenaamde Wet op de Stichtingen aangenomen. Dankzij deze wet ging het Manhuisfonds een 'Stichting' heten en moesten de statuten worden aangepast. Op 21 november 1961 werden door de provisoren de gewijzigde statuten vastgelegd ten overstaan van notaris G.J. Buysing Damsté te Waardenburg (in een andere versie van de statuten staat notaris Johan Anton Eduard van Aalst). Uit die nieuwe statuten blijkt dat Gedeputeerde Staten van Gelderland niet langer waren belast met de goedkeuring van de jaarrekeningen en de benoeming van de administrerend provisor.[53]

In 1979 was het weer zover, en wederom naar aanleiding van gewijzigde wetgeving. In verband met de nieuwe voorschriften voor stichtingen (zie boek II van het Burgerlijk Wetboek artikel 285 en volgende), liet 'Stichting Het Manhuisfonds

Zij dienden tenminste vijftig jaar oud te zijn en in het bezit van bewijzen van 'een goed en zedelijk en onberispelijk gedrag'.

van Rossum' voor notaris B.H.A.M. Sormani te Beneden-Leeuwen nieuwe statuten opstellen. In deze statuten is, evenals in die van 1950, veel aandacht besteed aan de opvolging van de opperprovisor, destijds Maurits baron van Randwijck. Van bedeling aan individuele personen verschoof in deze statuten de aandacht naar subsides aan instellingen die maatschappelijk actief waren.

In of omstreeks 1992 moet uit de statuten de bepaling zijn geschrapt over de rekening die naar de gemeente Brakel, als opvolger van de gemeente Poederoijen, opgestuurd moest worden. Het Manhuisfonds van Poederoijen was toen financieel op eigen benen komen te staan. Behalve dat in 1991 een laatste betaling naar Poederoijen ging, is daarover in de documentatie van het Manhuisfonds te Rossum vreemd genoeg niets terug te vinden.[54]

In 2004 wilde het bestuur in de statuten de eis laten te vervallen dat de personen of instellingen die ondersteund werden woonachtig of werkzaam moesten zijn binnen de grenzen van de gemeente Rossum. De groep behoeftigen werd hierdoor volgens het bestuur zodanig beperkt, dat het kapitaal van de stichting in feite 'dood kapitaal' werd.[55] Deze verruiming van het werkterrein van het Manhuisfonds is niet doorgevoerd. Nog steeds zijn de statuten uit 1979 van kracht, maar die zullen naar verwachting binnenkort worden aangepast. Volgens deze statuten bestaat het bestuur van Stichting Het Manhuisfonds van Rossum uit de collator, tevens opperprovisor, een provisor en een administrerend provisor. In de praktijk is het bestuur inmiddels uitgebreid met twee provisoren tot vijf bestuursleden. Zij hebben het werkterrein van de stichting uitgebreid met Hurwenen, dat ooit deel uitmaakte van de gemeente Rossum. Van 1993 tot 2017 was een vrouwelijke provisor actief. Zij zal spoedig terugtreden en als het enigszins kan worden vervangen door weer een vrouw die goed bekend is met de dorpsgemeenschappen Rossum en Hurwenen.

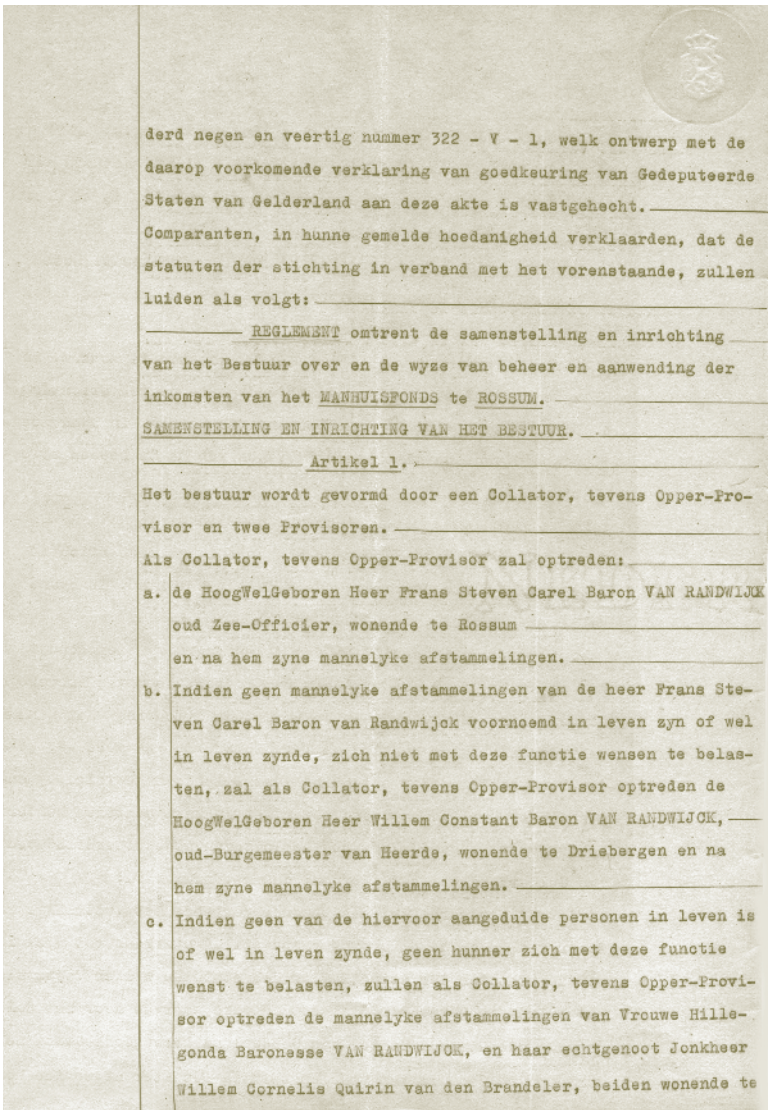

derd negen en veertig nummer 322 - V - 1, welk ontwerp met de daarop voorkomende verklaring van goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Gelderland aan deze akte is vastgehecht.

Comparanten, in hunne gemelde hoedanigheid verklaarden, dat de statuten der stichting in verband met het vorenstaande, zullen luiden als volgt:

REGLEMENT omtrent de samenstelling en inrichting van het Bestuur over en de wyze van beheer en aanwending der inkomsten van het MANHUISFONDS te ROSSUM.

SAMENSTELLING EN INRICHTING VAN HET BESTUUR.

Artikel 1.

Het bestuur wordt gevormd door een Collator, tevens Opper-Provisor en twee Provisoren.

Als Collator, tevens Opper-Provisor zal optreden:

a. de HoogWelGeboren Heer Frans Steven Carel Baron VAN RANDWIJCK oud Zee-Officier, wonende te Rossum en na hem zyne mannelyke afstammelingen.

b. Indien geen mannelyke afstammelingen van de heer Frans Steven Carel Baron van Randwijck voornoemd in leven zyn of wel in leven zynde, zich niet met deze functie wensen te belasten, zal als Collator, tevens Opper-Provisor optreden de HoogWelGeboren Heer Willem Constant Baron VAN RANDWIJCK, oud-Burgemeester van Heerde, wonende te Driebergen en na hem zyne mannelyke afstammelingen.

c. Indien geen van de hiervoor aangeduide personen in leven is of wel in leven zynde, geen hunner zich met deze functie wenst te belasten, zullen als Collator, tevens Opper-Provisor optreden de mannelyke afstammelingen van Vrouwe Hillegonda Baronesse VAN RANDWIJCK, en haar echtgenoot Jonkheer Willem Cornelis Quirin van den Brandeler, beiden wonende te

33a Enkele pagina's uit de statuten van 1950.
Lopend archief Manhuisfonds Rossum

De strenge voorschriften over de opperprovisor maken het onwaarschijnlijk dat er ooit een vrouwelijke opperprovisor zal aantreden. Dan moeten alle mannelijke lijnen van het geslacht Van Randwijck zijn uitgestorven, wat zo te zien de komende generatie niet zal gebeuren.[56]

Tekst van de statuten uit 1979, samenvattend. Uitkeringen worden gedaan aan mensen van onbesproken gedrag, ouder dan 50 jaar, in bijzondere gevallen ook aan instellingen, verenigingen of stichtingen die een maatschappelijk en/of sociaal doel beogen, zulks ter beoordeling van het bestuur. Bijvoorbeeld het Groene Kruis voor Rossum en Hurwenen. Deze moeten werkzaam zijn binnen de grenzen van Rossum. Bedoeld werden de

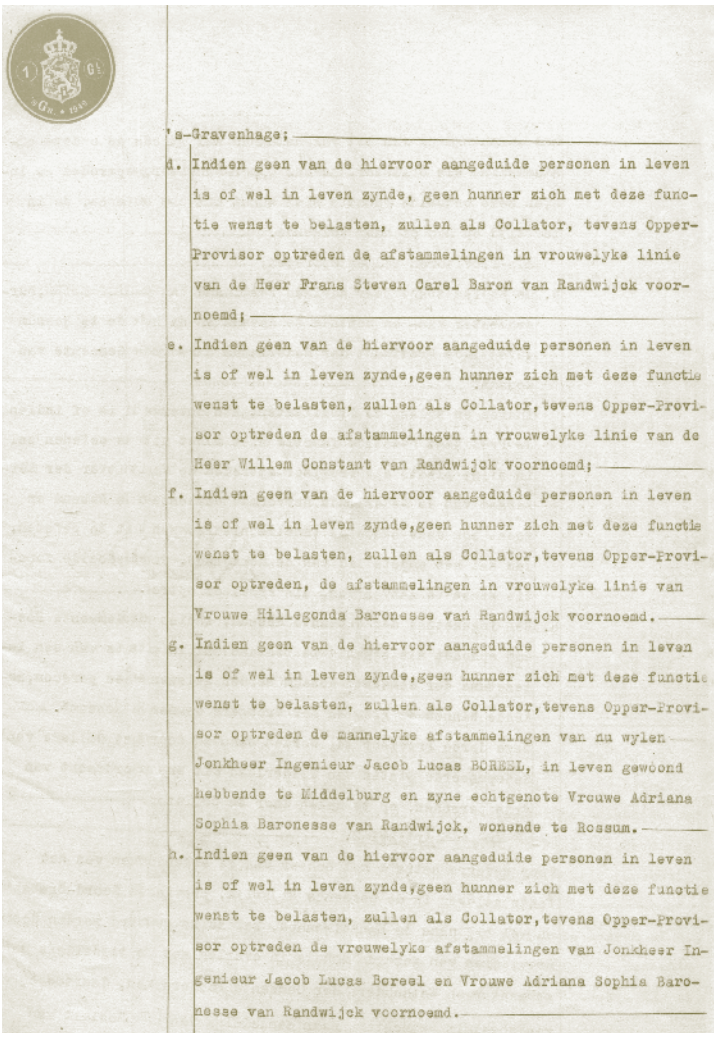

's-Gravenhage;

d. Indien geen van de hiervoor aangeduide personen in leven is of wel in leven zynde, geen hunner zich met deze functie wenst te belasten, zullen als Collator, tevens Opper-Provisor optreden de afstammelingen in vrouwelyke linie van de Heer Frans Steven Carel Baron van Randwijck voornoemd;

e. Indien geen van de hiervoor aangeduide personen in leven is of wel in leven zynde, geen hunner zich met deze functie wenst te belasten, zullen als Collator, tevens Opper-Provisor optreden de afstammelingen in vrouwelyke linie van de Heer Willem Constant van Randwijck voornoemd;

f. Indien geen van de hiervoor aangeduide personen in leven is of wel in leven zynde, geen hunner zich met deze functie wenst te belasten, zullen als Collator, tevens Opper-Provisor optreden, de afstammelingen in vrouwelyke linie van Vrouwe Hillegonda Baronesse van Randwijck voornoemd.

g. Indien geen van de hiervoor aangeduide personen in leven is of wel in leven zynde, geen hunner zich met deze functie wenst te belasten, zullen als Collator, tevens Opper-Provisor optreden de mannelyke afstammelingen van na wylen Jonkheer Ingenieur Jacob Lucas BOREEL, in leven gewoond hebbende te Middelburg en zyne echtgenote Vrouwe Adriana Sophia Baronesse van Randwijck, wonende te Rossum.

h. Indien geen van de hiervoor aangeduide personen in leven is of wel in leven zynde, geen hunner zich met deze functie wenst te belasten, zullen als Collator, tevens Opper-Provisor optreden de vrouwelyke afstammelingen van Jonkheer Ingenieur Jacob Lucas Boreel en Vrouwe Adriana Sophia Baronesse van Randwijck voornoemd.

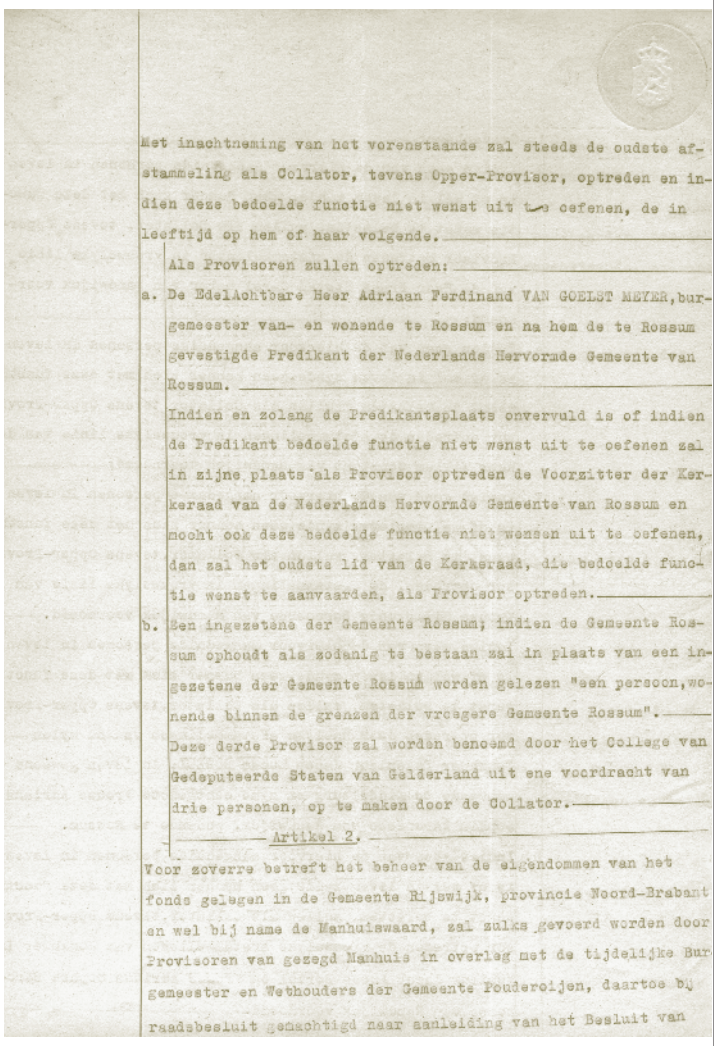

Met inachtneming van het vorenstaande zal steeds de oudste afstammeling als Collator, tevens Opper-Provisor, optreden en indien deze bedoelde functie niet wenst uit te oefenen, de in leeftijd op hem of haar volgende.

Als Provisoren zullen optreden:

a. De EdelAchtbare Heer Adriaan Ferdinand VAN GOELST MEYER, burgemeester van- en wonende te Rossum en na hem de te Rossum gevestigde Predikant der Nederlands Hervormde Gemeente van Rossum.

Indien en zolang de Predikantsplaats onvervuld is of indien de Predikant bedoelde functie niet wenst uit te oefenen zal in zijne plaats als Provisor optreden de Voorzitter der Kerkeraad van de Nederlands Hervormde Gemeente van Rossum en mocht ook deze bedoelde functie niet wensen uit te oefenen, dan zal het oudste lid van de Kerkeraad, die bedoelde functie wenst te aanvaarden, als Provisor optreden.

b. Een ingezetene der Gemeente Rossum; indien de Gemeente Rossum ophoudt als zodanig te bestaan zal in plaats van een ingezetene der Gemeente Rossum worden gelezen "een persoon, wonende binnen de grenzen der vroegere Gemeente Rossum".

Deze derde Provisor zal worden benoemd door het College van Gedeputeerde Staten van Gelderland uit ene voordracht van drie personen, op te maken door de Collator.

Artikel 2.

Voor zoverre betreft het beheer van de eigendommen van het fonds gelegen in de Gemeente Rijswijk, provincie Noord-Brabant en wel bij name de Manhuiswaard, zal zulks gevoerd worden door Provisoren van gezegd Manhuis in overleg met de tijdelijke Burgemeester en Wethouders der Gemeente Pouderoijen, daartoe bij raadsbesluit gemachtigd naar aanleiding van het Besluit van

33b/33c Enkele pagina's uit de statuten van 1950.
Lopend archief Manhuisfonds Rossum

grenzen van de gemeente Rossum, waar sinds 1955 ook Hurwenen bij hoorde.[57]
De bijstand kan worden verleend als eenmalige uitkering of als wekelijkse dan wel driemaandelijkse toelage. De opperprovisor stelt hen die voor uitkering in aanmerking wensen te komen, voor van de mede provisoren.
Bijstand kan ook worden verleend door het verstrekken van geneeskundige- en/of verpleeghulp, vergoeding van kosten van onderwijs aan kinderen of kleinkinderen van degenen die voor bijstand in aanmerking komen, verstrekken van levensbehoeften, brandstoffen en/of kleding, bekostiging van herstel van de woning. Een en ander ter beoordeling van het bestuur.
Een groot deel van de statuten (art. 3) gaat over de opvolging van F.S.C. baron van Randwijck. De eerst aangewezen opvolger is W.C. baron van Randwijck, na hem zijn afstammelingen. Indien dit niet mogelijk is: de mannelijke afstammelingen van vrouwe Hillegonda barones van Randwijck en haar man, jhr. Willem Cornelis Quirin vanden Brandeler, wonend in Hengelo (Gld). Indien zij niet beschikbaar zijn: de afstammelingen in vrouwelijke lijn van F.S.C. van Randwijck. Vervolgens afstammelingen in vrouwelijke lijn van W.C. van Randwijck. Indien zij niet beschikbaar zijn: de vrouwelijke afstammelingen van vrouwe Hillegonda barones van Randwijck. Indien niet: de mannelijke afstammelingen van wijlen jhr. ir. Jacob Lucas Boreel en wijlen vrouwe Adriana Sophia barones van Randwijck, in leven gewoond hebbend te Rossum. Indien zij niet beschikbaar zijn: hun vrouwelijke afstammelingen.
Steeds zal de oudste afstammeling als col-

lator, tevens opperprovisor optreden, en indien hij dat niet kan: de volgende afstammeling.
Verder worden de namen van de andere provisoren genoemd en hun beloningen.
De administrerend provisor moet gevestigd zijn binnen de grenzen van de gemeente Rossum. Beloning van hem:
5 ten 100 van de gewone inkomsten van de stichting; de overige provisoren 1% daarvan.
Gewone inkomsten zijn de inkomsten van de stichting verminderd met de daarop drukkende of daarvan geheven wordende lasten en belastingen.
Ook de onkosten en voorschotten van de provisoren worden vergoed (art. 8). Het bestuur moet het vermogen der stichting beheren met de zorg van een goed huisvader.
Het beheer van de uiterwaard 'De Manhuiswaard' gelegen in Rijswijk (N-Br) wordt gevoerd door het bestuur in overleg met Burgemeester en Wethouders van de gemeente Brakel, die de functie van Burgemeester en Wethouders van de voormalige gemeente Poederoijen uitoefenen, daartoe bij raadsbesluit gemachtigd, naar aanleiding van een besluit van GS Gelderland van 9 januari 1855.
De jaarlijkse vergadering is vóór 1 juni.
Er wordt jaarlijks een uittreksel of afschrift van de rekening Ontvangsten en Uitgaven van de Manhuiswaard te Poederoijen naar het gemeentebestuur van Brakel gestuurd, waaruit blijkt dat de helft toekomt aan de gemeente Brakel ingevolge de akte vermeld bij het slot van artikel 8 (akte uit 1855).
Notaris B.H.A.M. Sormani, Beneden-Leeuwen.

Van een verpachtende naar een beleggende instelling …

Vanouds was het Manhuisfonds van Rossum ruim voorzien van landerijen die verpacht werden of waarvan de opbrengsten (hout, riet, fruit) werden verpacht. De pachtinkomsten werden gebruikt voor de bedelingen. Daarnaast belegde het fonds in elk geval sinds het begin van de negentiende eeuw in onder andere staatsleningen en andere beleggingen.[58] In de twintigste eeuw kwam het zo ver dat de beleggingen meer opbrachten dan de pachten. Dat gebeurde niet tijdens de grote economische crisis van de jaren dertig, maar later. Aan het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw waren de pachten dermate laag en de lasten op grondeigendom dermate hoog, dat het Manhuisfonds in 1983 besloot alle gronden te verkopen, op het perceeltje aan de Manhuisstraat te Rossum na.
Het Manhuisfonds van Poederoijen ontving voortaan niet meer de helft van de opbrengsten van de Manhuiswaard bij Rijswijk. Het kreeg in plaats daarvan de helft van de opbrengsten van de in waardepapieren omgezette verkoopwaarde van de Manhuiswaard.
De administratie van het Manhuisfonds werd op die manier een stuk overzichtelijker. Er waren geen uitgaven meer voor het beheer van de landerijen, dijk- en polderrechten of andere belastingen. Het fonds belegde, en belegt nog steeds, zoveel mogelijk risico's vermijdend in vertrouwde fondsen. De laatste twintig jaar is het streven om scherp aan de wind zeilend een zo hoog mogelijk rendement te halen.[59]

In 1992 is de regeling over de verdeling van de opbrengsten met Poederoijen afgeschaft. Voortaan zijn twee financieel onafhankelijk opererende Manhuisfondsen in de Bommelerwaard actief, het ene in de gemeente Brakel, waar de gemeente Poederoijen in was opgegaan, het andere in de gemeente Rossum. De gemeente Brakel is in 1999 opgenomen in de gemeente Zaltbommel, de gemeente Rossum werd in hetzelfde jaar onderdeel van de gemeente Maasdriel.[60]

… en van uitkeringen aan arme bejaarden naar subsidies voor instellingen

Na de invoering van de wetten op het gebied van sociale zekerheid en welzijn kon het Manhuisfonds nog maar mondjesmaat financiële uitkeringen verstrek-

ken, om te voorkomen dat de mensen dubbel bedeeld werden. Tegenwoordig is het zo dat bijdragen in geld in mindering worden gebracht op bijstands- en AOW uitkeringen. Daarom wordt alleen in bijzondere gevallen hulp aan individuen, geboden, bijvoorbeeld om speciale apparatuur aan te schaffen voor hulpbehoevenden die daar anders niet voor in aanmerking komen. Ook werden persoonlijke leningen verstrekt, waarvan nog wel eens bedragen werden kwijtgescholden.[61]
Het fonds verzette gaandeweg de bakens en richtte zich in plaats van op individuen steeds vaker op verenigingen en andere organisaties met een maatschappelijke functie die in Rossum en in mindere mate in Hurwenen (vroeger onderdeel van de gemeente Rossum) actief waren. Sommige van die organisaties maken het leven voor mensen met een smalle beurs een stuk aangenamer door het organiseren van activiteiten. Op de vaste lijst van goede doelen stonden, en staan ten dele nog steeds, Fanfare Juliana, het voormalige uniformenfonds van de fanfare, een organisatie die reizen voor Rossumse en Hurwenense ouderen organiseert en de kerkvoogdij van de hervormde kerk te Rossum. De hervormden en de andere kerkgenootschappen kregen een tijdlang regelmatig bedragen toegeschoven, op grond van het maatschappelijke belang van deze organisaties. Dat gold ook voor de fanfare, maar inmiddels ontvangt deze alleen op aanvraag een bijdrage.
Deze lijst werd aangevuld met tijdelijke uitkeringen oftewel buitengewone uitgaven, bijvoorbeeld voor de plaatselijke Oranjevereniging, voorzieningen aan verzorgingshuis De Vaste Burcht of aan huisvesting van bejaarden, bijdragen aan de plaatselijke visvereniging, sportverenigingen, aan projecten voor de jeugd, het dorpshuis De Parel, zangkoren, een toneelvereniging, etc. Het fonds levert alles bij elkaar een aanzienlijke bijdrage aan de veelzijdigheid van het verenigingsleven in Rossum en ook Hurwenen. Zoals gezegd worden de bijdragen aan verenigingen formeel genoemd in de statuten van 1979, maar als toegevoegde activiteit van het Manhuisfonds. Volgens deze statuten zou de meeste zorg moeten uitgaan naar ondersteuning van individuen, alleen is dat niet meer van deze tijd. In de nieuwe statuten die binnenkort worden ingevoerd, zal dit dan ook worden gewijzigd.

Vergelijken we de praktijk van de afgelopen dertig jaar met de tekst van de stichtingsbrief van Johan van Rossum, dan zien we aanzienlijke verschillen. Die zijn het gevolg van de maatschappelijke en politieke ontwikkelingen waar het Manhuis, later het Manhuisfonds, mee te maken kreeg. Daardoor werd het in de twintigste eeuw onmogelijk om aan armen op leeftijd bijstand te verlenen op een manier die in de zestiende eeuw gebruikelijk was.

Wel en wee in de praktijk

In 1995 stopte het Manhuisfonds Rossum met het doneren van bedragen aan de drie kerkgenootschappen in het dorp, omdat de dominees en pastoor nooit enige reactie gaven. Kennelijk hadden zij geen belangstelling voor het geld, zo nam het fonds aan. Niet veel later blijken toch weer bedragen naar kerkelijke doelen te gaan, dit keer gevolgd door keurige dankbetuigingen.[62] In de notulen van de vergadering van 31 mei 2000 van het Manhuisfonds te Rossum is onder de noemer 'het wel en wee van de geschon-

Sommige van die organisaties maken het leven voor mensen met een smalle beurs een stuk aangenamer door het organiseren van activiteiten.

ken bedragen' te lezen dat de administrerende provisor Dirk van Dam (zoon van notaris J.A.P.A. van Dam) op uitnodiging van Fanfare Juliana een receptie had bezocht. Hoewel hij zich voorstelde als afgevaardigde van het Manhuisfonds kreeg hij de indruk dat 'niemand daar iets van begreep'. Het was hem ook opgevallen dat er geen enkel bedankje af kon voor de toch niet onaanzienlijke schenkingen aan de fanfare en het bijbehorende uniformfonds. Dat was niet gebruikelijk, uit de notulen blijkt dat de meeste partijen die subsidie kregen wel de moeite namen om het Manhuisfonds te bedanken.[63]
Toch wel wat geïrriteerd besloot men tijdens de vergadering tot een drastische maatregel: de subsidies aan Fanfare Juliana zouden worden stopgezet. Pas wanneer de fanfare met een reactie kwam zou om een jaaroverzicht worden gevraagd, waarna alsnog de toelage zou worden overgemaakt. Ook dit is in orde gekomen, want de fanfare krijgt nog steeds jaarlijkse bijdragen. Jaaroverzichten werden standaard van de vaste gesubsidieerden gevraagd, om te controleren waaraan de gedoneerde gelden op gingen. Beide voorbeelden laten zien dat het Manhuisfonds zelfs onder de vaste bedeelden een imagoprobleem had. Het fonds was bij hen niet bekend. En onbekend maakt onbemind, dat ging ook hier op.
Hetzelfde gold voor de 'losse bedeelden', al was het een opsteker dat die het fonds tenminste wisten te vinden wanneer bepaalde projecten gefinancierd moesten worden. In 2000 bijvoorbeeld doneerde het fonds aan de EHBO van Rossum, die voor de eerste keer om een tegemoetkoming vroeg in verband met de aanschaf van een oefenpop. Ook nieuw was de aanvraag van de voetbalclub, die om een bijdrage verzocht voor de vervanging van de kleed- en doucheruimte.
Het verslag van de vergadering van de 31ste mei 2000 werd besloten met de opmerking dat particulieren in nood niet meer schenen te bestaan. Al een hele tijd niet zelfs: uit de notulen blijkt dat dit zeker al sinds 1990 het geval was. Wel bleef men personen regelmatig bijzondere vormen van bijstand verlenen, bijvoorbeeld een rolstoel tafeltennisser in 1993, die graag aan competitiewedstrijden wilde deelnemen.[64] Het geld was geen probleem, het fonds zat er warmpjes bij en noteerde dan ook mooie overschotten op de balans. En nog steeds is het Manhuisfonds van Rossum financieel gezond.

34 Carel Eduard baron van Randwyck (1959), opperprovisor vanaf 1993.
Collectie Carel baron van Randwyck

De opperprovisor vandaag de dag
In 1993 gaf opperprovisor Maurits baron van Randwijck, het stokje door aan zijn achterneef, Eduard baron van Randwyck. Maurits baron van Randwijck stond sinds 1976 aan het hoofd van het Manhuisfonds van Rossum. Carel baron van Randwyck bekleedt deze functie tot op de dag van vandaag. Dat hij in Engeland woont is nauwelijks een nadeel, want een opperprovisor hoeft slechts op de bestuursvergadering te verschijnen, die één maal per

In de toekomst zal het Manhuisfonds de doelstelling van de oprichter van het fonds in ere houden en zich blijven richten op de inwoners van Rossum.

jaar wordt gehouden. Dankzij moderne communicatiemiddelen kunnen tussendoor intensieve contacten worden onderhouden. Carel baron van Randwyck is de laatste van een lange reeks Van Randwijcks die het ambt bekleed hebben. Een hele eer, maar ook een hele verantwoordelijkheid. We laten de heer Van Randwyck zelf aan het woord.

'Nadat mijn grootvader F.S.C. baron van Randwijck zijn woonhuis, het Slot in Rossum, had verkocht, wilde hij de banden met het dorp graag in stand houden. Dat deed hij door het huis 'het Oppertje' op het terrein van het Slot te laten bouwen. Toen ook dat huis was verkocht had de familie Van Randwijck geen onroerende goederen meer in het dorp. Desondanks zijn de emotionele banden met Rossum sterk gebleven. De Van Randwijcks beschouwen het Slot eigenlijk nog steeds als hun familiehuis. Een neef en nicht zijn er dan ook getrouwd toen het nog stadhuis was. Mijn ouders namen mijn zuster, broer en mij altijd mee naar Rossum wanneer ze met verlof of met vakantie in Nederland waren. We aten dan in de Gouden Molen. Sinds 2016 proberen wij elk jaar of om de twee jaar een familiereünie in het dorp te houden, waar dan de 'clan' (inclusief de grafelijke tak van de familie Van Randwijck) naar toe komt.
Van het Manhuisfonds wist ik bij mijn aantreden als opperprovisor vrijwel niets af, omdat mijn vader er niet bij betrokken was. Mijn grootvader was al overleden voordat ik oud genoeg was om met hem over het fonds te spreken. Dat ik in 1993 de rol van opperprovisor op me heb genomen zag ik als niet meer dan mijn plicht: in zekere zin was het 'noblesse oblige'.

In de 24 jaar dat ik nu in het bestuur van het Manhuisfonds zit, heb ik veel geleerd over de dorpssamenleving. Ik ben er trots op dat het Manhuisfonds een bijdrage aan die samenleving kan leveren. Wat het fonds in wezen doet, is 'het verschil uitmaken', voor verenigingen en instellingen, maar ook voor personen. Omdat de overheid zich de laatste jaren heeft teruggetrokken van veel terreinen waar ze voorheen wel actief was, vallen veel van die instellingen of personen 'tussen wal en schip'. Het gevolg is dat de voorzieningen voor bepaalde kwetsbare groepen achteruit zijn gegaan. Vooral de zaken die het leven aangenamer maken sneuvelen, zoals sociale activiteiten voor ouderen. Hier doet het Manhuisfonds iets aan met steun op maat. Helaas is het zo dat de mensen in Rossum ons nog niet goed weten te vinden. Nu ligt de bal bij de provisoren, die via persoonlijke contacten proberen uit te zoeken welke individuen, groepen of verenigingen de ondersteuning van het Manhuisfonds kunnen gebruiken. Vervolgens worden de mensen door het fonds benaderd. We streven ernaar dat het in de toekomst andersom zal gaan en dat degenen die ondersteuning nodig hebben zelf bij de provisoren aankloppen.
In de toekomst zal het Manhuisfonds de doelstelling van de oprichter van het fonds in ere houden en zich blijven richten op de inwoners van Rossum. Maar niet uitsluitend. Nu allerlei verenigingen en instanties uit Hurwenen de laatste jaren steeds nauwer met die van Rossum samenwerken, zal Hurwenen de nodige aandacht van de provisoren krijgen. Nieuw is dit niet, want die relatie met Hurwenen was er in het verleden ook, óók in de boeken van het Manhuisfonds.

Het Manhuisfonds van Rossum blijft echter te allen tijde een Rossums verschijnsel. Van een uitbreiding van de actieradius van het fonds tot bijvoorbeeld de hele Bommelerwaard kan geen sprake zijn. En ook de naam 'het Manhuisfonds van Rossum' wordt niet afgeschaft. Continuïteit en eerbied voor de erfenis van voorgaande generaties staan bij mij en de andere provisoren hoog in het vaandel.'[65]

Besluit

Het huidige Manhuisfonds en de stichting uit 1567 lijken mijlenver van elkaar af te staan. Na pogingen om nog in de jaren zeventig van de vorige eeuw in Rossum een kleinschalig tehuis voor fatsoenlijke oude mensen zonder middelen in te richten, is deze doelgroep bijzaak geworden voor het Manhuisfonds van Rossum. Nette oudere mensen die zo arm zijn dat ze financieel uit de brand geholpen moeten worden, komen in Rossum nauwelijks meer voor. Alleen in geval van nood springt het fonds bij. De bestuurders van het Manhuisfonds concentreren zich nu op verenigingen en organisaties die zich inzetten voor de dorpssamenleving.
Aan de inspanningen van het Manhuisfonds werd nooit veel ruchtbaarheid gegeven. Het was lange tijd vooral een discreet fonds voor thuiswonende armen. Dit had als gevolg dat het fonds bij het grote publiek niet bekend is, terwijl het toch behoorlijke bedragen verdeelt. In de toekomst moet hier verandering in komen. Met een fraaie website en met dit boek over het fonds wil de Stichting Manhuisfonds van Rossum bij een grote groep mensen meer voor het voetlicht treden. Het Manhuisfonds wil ook meer aan de weg timmeren, onder andere door het werkterrein te vergroten. Eén ding staat daarbij vast: de intrigerende naam *Manhuisfonds* blijft bestaan.

Bijlage

35 **Frans Willem baron van Randwijck.**
Collectie Carel baron van Randwyck

Lijst van opperprovisoren van het Manhuisfonds van Rossum

- Jacob van Randwijck (1578-1641), heer van Rossum, Heesselt en Gameren.
- Frederik Hendrik van Randwijck (1625-1697), heer van Rossum, Heesselt en Gameren, vrijheer van Beek.
- Jacob van Randwijck (1658-1725), heer van Rossum, Heesselt en Gameren, vrijheer van Beek.
- Frans Steven Carel baron van Randwijck (1697-1785), heer van Rossum en Heesselt, vrijheer van Beek.
- Reindert baron van Randwijck (1738-1816), heer van Hull, Rossum en Heesselt.
- Otto baron van Randwijck (1763-1833), heer van Rossum en Heesselt, vrijheer van Beek.
- Godard Adriaan Jacob baron van Randwijck (1805-1870), heer van Rossum en Heesselt, vrijheer van Beek.
- Frans Willem baron van Randwijck (1854-1930), heer van Rossum en Heesselt.
- Frans Steven Carel baron van Randwijck (1894-1977), heer van Rossum en Heesselt.
- Maurits baron van Randwijck (1922-2003).
- Carel Eduard baron van Randwyck (1959-...).

Noten

1. M. Witteveen-Jansen, *Van het Kerkplein naar de Waterstraat,* Zaltbommel 1995, 18.
2. A.F. van Goelst Meijer, *Het Slot te Rossum*, z.p. z.j. [1972], 7. Internet: *Kastelenlexicon van de Nederlandse Kastelenstichting:* Poederoijen.
3. Gelders Archief (GA), 0334, Archief van het Manhuisfonds te Rossum, 185, aan de akte uit 1565 (datering is niet compleet) zijn oudere eigendomsbewijzen bevestigd.
4. GA, 0334, 2, schepenakte van 15 mei 1566. De naam Egen Henrickssz als provisor van het Manhuis komt ook voor in een kwitantie uit vermoedelijk 1566: GA, 0334, 151.
5. GA, 0334, 1: akte van stichting door Johan van Rossem, heer van Poederoijen, Meinerswijk enz., van een Manhuis te Rossum, 1567. In druk verschenen: mr. Th. Thooft, De stichtingsbrief van het manhuis te Rossum, in: *Bijdragen en Mededelingen Gelre*, jrg. 24 (1921) p. 173-177. Hij heeft kennelijk een andere kopie gebruikt, waar dijkschrijver P.W. van der Horst op 17 februari 1808 op had aangetekend dat de kopie overeenkwam met het origineel, eveneens bewaard in inv. nr. 1.
6. Stadsarchief 's-Hertogenbosch (SAHt), Oud Archief (OSA), 6823, fol. 5vo-15vo.
7. GA, 0609, Archief Familie Van Randwijck, 750. Zie inv. nr. 792: destijds was. Destijds was een authentieke kopie aanwezig van de leenbrief van 20 juli 1633. Zie de website www.tacohermans.nl/rossum.htm. De stamboom van de Van Rossums vertoont hier gaten.
8. Zie GA, 0609, 792, juridische en genealogische naspeuringen door de rentmeester van Van Randwijck, einde 18de eeuw, en RAR, 3013, Collectie A.F. van Goelst Meijer, 3.
9. GA, 0003, Staten van het Kwartier van Nijmegen en hun Gedeputeerden, 375, Verpondingskohier 1649/1650: Rossum, Heerewaarden en Brakel, fol. 5-7.
10. GA, 0609, 1524, Schetskaart van het dorp en slot Rossum, 17de eeuw (?), zie ook inv. 1522.
11. GA, 0609, 1522: 'Rossem, een kaert en reparasij aen de moolen'.
12. GA, 0334, 4, Rekening over 1692-1702.
13. GA, 0335, Archief Heren van Rossum als beheerders van de geestelijke goederen in de heerlijkheid Rossum, inleiding van de inventaris; GA 0609, 792, missive van J. van Dockum te Rossum aan het Bureau de Bienfaisance van het kanton van Bommel, 29 september 1812.
14. Website www.tacohermans.nl/rossum.htm.
15. GA, 0334, 4.
16. GA, 0334, 8, Rekening vanaf 1720, 10.
17. SAHt, OSA 1768, Bijlage Politierekening 1735/1736, uitgaven ten behoeve van het Bossche stadhuis.
18. GA, 0334, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11.
19. GA, 0334, 12, Rekening 1745/1746 en 14, Bijlagen bij de rekeningen 1736-1747.
20. GA, 0334, 152 en 792. In 0334, 152 is sprake van het afdragen van 'armen oortjes', die omstreeks 1725 uit goederen van Van Randwijck te Rossum, Gameren en Heesselt betaald werden.
21. GA, 0334, 209, Uittreksel uit de resoluties van de naburen van Rossum m.b.t. het vaststellen van de uitdelingen aan de armen, 1749.
22. GA, 0609, 1089.
23. Zie bijv. D. van Damme, *Armenzorg en de staat*, Gent 1990, 218-280.
24. Website www.dbnl.org/tekst Staatsregeling voor het Bataafsche volk 1798.
25. GA, 0334, 792, GA, 0609, 1.
26. GA, 0334, 183 en 792.
27. GA, 0334, 3, aldus correspondentie uit 1851.
28. GA, 0335: inleiding van de inventaris van het archief. *Nederland's Adelsboek*, het zogenaamde 'rode boekje', uitg. Centraal Bureau voor de Genealogie te 's-Gravenhage, jrg. 90, 2002/2003, 359. Baronieën die al in de middeleeuwen bestonden waren die van Breda en Borssele.

29. GA, 0334, 213, 1815.
30. GA, 0334, 180, manuaal van uitgaven van het Manhuis, aangelegd ca. 1826. GA, 0610, Archief H.J. van der Dussen, 1 t/m 3: journalen van inkomsten en uitgaven, 1830-1843.
31. jhr. mr. H. Smissaert, *Overzicht van het Nederlandsch Armwezen*, Haarlem 1901, 16-62.
32. GA, 0334, 2.
33. Nationaal Archief (NA), 2.07.01.03, Ministerie van Financiën, Inventaris archieven van het Departement Hervormde en andere Erediensten behalve de Rooms-Katholieke, 1729.
34. GA, 0334, 218, voornamelijk correspondentie met Gedeputeerde Staten van Gelderland.
35. De weergave van de gebeurtenissen van 1852-1855 is gebaseerd op correspondentie in: GA, 0334, 3; Nieuw Archief Manhuisfonds Rossum, uitgaande stukken 1 t/m 11, en Nieuw Archief Manhuisfonds Rossum, Notulenboek Manhuisfonds.
36. Regionaal Archief Rivierenland (RAR), 3115, Archief van de gemeente Poederoijen, 2341.
37. RAR, 3115, 2341.
38. GA, 0334, 214, GA 0039, Gedeputeerde Staten provincie Gelderland, 12215, Instellingen van weldadigheid, Rossum, Manhuisfonds, 1851-1856.
39. GA, 0610, Archief H.J. van der Dussen, 3.
40. Deze voorbeelden komen uit: GA, 0334, 3.
41. Nieuw archief Manhuisfonds Rossum, nog niet geïnventariseerd.
42. Nieuw Archief Manhuisfonds Rossum, Notulenboek.
43. Zie T. Kappelhof en V. Kingma, *Onderzoeksgids Sociale Zekerheid 1890 – 1967*, Inleiding: http://resources.huygens.knaw.nl/socialezekerheid.
44. Mr. H. Fukkink, *De Armenwet van 1912 in tekst en uitleg*, IJmuiden 1947, 20.
45. RAR, 3115, 414, 19 mei 1925.
46. Nieuw Archief Manhuisfonds Rossum, Notulenboek.
47. Zie http://resources.huygens.knaw.nl/socialezekerheid/uitgebreide_inleiding.
48. Nieuw Archief Manhuisfonds, Notulenboek.
49. Nieuw Archief Manhuisfonds, Notulenboek.
50. Lopend archief Manhuisfonds, notulen 8 mei 1993, *Nederland's Adelsboek*, 90, 2002/2003, 377-380.
51. Nieuw Archief Manhuisfonds, Notulenboek.
52. Nieuw Archief Manhuisfonds, map Manhuisfonds Rossum, 12.
53. Nieuw Archief Manhuisfonds, Notulenboek.
54. Lopend archief Manhuisfonds, notulen vergadering van 8 mei 1993.
55. Lopend archief Manhuisfonds, rode ordner.
56. Mondelinge mededeling van de huidige opperprovisor van het Manhuisfonds van Rossum, Carel baron van Randwyck.
57. RAR, 3122, Archief van het gemeentebestuur van Rossum, inleiding van de inventaris.
58. GA, 0335, 140, Rekening van rentmeester Hendrik Jan van der Dussen, 1815.
59. Lopend archief Manhuisfonds, notulen 25 april 1998, en mondelinge mededeling van de heer J. Vogel.
60. Lopend archief Manhuisfonds, notulen vergadering van 8 mei 1993.
61. Lopend archief Manhuisfonds, bijvoorbeeld jaarstukken 1988.
62. Lopend archief Manhuisfonds, notulen van 27 april 1996 en 26 april 1997.
63. Bijvoorbeeld Lopend archief Manhuisfonds, 25 april 1998.
64. Lopend Archief Manhuisfonds, financiële stukken 1993.
65. Mededelingen van Carel baron van Randwyck, opperprovisor.